

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ Κ.Ε.Λ.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

TOMAS MANN

Ο ΦΡΟΥΝΤ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ*

Συγκεντρωθήκαμε εδώ για να τιμήσουμε ένα μεγάλο επιστήμονα. Και θα ήταν πολύ σωστό να τεθῆ τὸ ἐρώτημα: πῶς δικαιολογεῖται ἕνας ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀναλαμβάνοντας τὸ ρόλο τοῦ ὁμιλητῆ σὲ μιὰ τέτια περίσταση; Ἡ, μεταθέτοντας τὴν εὐθύνη γι' αὐτὸ στὰ μέλη τῆς ἐλλόγιμης ἑταιρείας πού τὸν διάλεξαν, γιατί νὰ μὴ διαλέξουν κάποιον τοῦ δικοῦ τους εἶδους, ἕναν ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης μᾶλλον παρά ἕνα συγγραφέα, γιὰ νὰ λαμπρύνει μὲ λόγια τὰ γενέθλια τοῦ δασκάλου τους; Γιατί ἕνας συγγραφέας, φίλος μου, εἶναι ἄνθρωπος πού δὲν ἔχει οὐσιαστικά ἐγκύψει στὴν ἐπιστήμη, στὴ γνώση, στὴ διάκριση καὶ στὴν ἀνάλυση· δουλειά του εἶναι ἡ ἀπλῆ δημιουργία, «τὸ πράττειν καὶ τὸ ποιεῖν»· μπορεῖ ἔτσι νὰ γίνῃ τὸ ἀντικείμενο μιᾶς χρήσιμης γνώσης, χωρὶς, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του, νὰ ἔχει αὐτὸς καμιά ἀρμοδιότητα ὑποκειμένου σ' αὐτὴ τὴ γνώση. Ἀλλὰ μήπως αἰτία εἶναι τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας, ἔχοντας τὴν ιδιότητα τοῦ καλλιτέχνη, καὶ μάλιστα τοῦ καλλιτέχνη στὸ διανοητικὸ πεδίο, εἶναι ἰδιαίτερα κατάλληλος γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τελετῶν τοῦ πνεύματος; Τὸ ὅτι ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι ὁ συγγραφέας πῶς πολὺ ἄνθρωπος τῆς γιορτῆς, ἀπ' ὅσο εἶναι ὁ ἐπιστήμονας κι' ὁ ἄνθρωπος τῆς γνώσης; Δὲν εἶναι δική μου δουλειὰ νὰ συζητήσω μιὰ τέτια ἀποψη. Εἶν' ἀλήθεια ὅτι ὁ ποιητὴς νιώθει τίς γιορτὲς τῆς ζωῆς, νιώθει μάλιστα καὶ τὴ ζωὴ σὰν γιορτὴ — καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θίγω κάπως, ἐντελῶς ἀνάλαφρα γιὰ τὴν ὥρα, ἕνα θέμα πού μπορεῖ νὰ γίνῃ κύριο μοτίβο στὸ χορὸ τῶν ἐγκωμίων πού πρόκειται νὰ τελέσουμε ἀπόψε. Εἶναι ὅμως πιθανώτερο, ὅτι κάτι ἄλλο εἶχαν στὸ νοῦ τους οἱ ὀργανωτὲς τῆς ἀποψινῆς βραδυᾶς, ὅταν ἔκαναν τὴν ἐκλογή τους: εἶχαν δηλαδὴ στὸ νοῦ τους τὴν ἐπίσημη καὶ πρωτόφαντη ἀντιμετώπιση τοῦ ἀντικείμενου μὲ τὸ ὑποκείμενο, τῆς γνώσης μὲ τὸ γνῶστη — ἕνα εἶδος «Σατουρνάλια», ἃς ποῦμε, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ γνῶστης κι' ὄνειρευτὴς γίνεται, μὲ τὴ δική μας τὴν ἀπότιση φόρου τιμῆς, τὸ ἀντικείμενο μιᾶς

διείσδυσης πού μοιάζει μὲ ὄνειρο. Ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ μιὰ τέτια τοποθέτηση, θὰ εἶχα ἀντίρρηση· προπάντων γιὰτὶ πλήττει μιὰ χορδὴ, ἱκανὴ γιὰ μιὰ μεγάλη συμφωνικὴ ἐξέλιξη στὸ μέλλον. Θὰ ξανακουστῆ ὁ ἦχος τῆς, καθαρῶτερα τονισμένος καὶ σὲ πληρότητα ἐνορχηστρωμένος. Γιατί, ἐκτὸς ἀνκάνω μεγάλο λάθος, ἀκριβῶς ἡ ἀντιπαράθεση ἀντικείμενου καὶ ὑποκειμένου, ἡ σύμμιξη καὶ ἡ συνταύτισή τους, ὅπως καὶ ἡ δική τους ἀπόρροια — ἡ ἐνόραση μέσα στὴ μυστηριώδη ἐνότητα ἐγὼ καὶ πραγματικότητας, εἰμαρμένης καὶ χαρακτήρος, πράξης καὶ συμβαίνοντος, καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μέσα στὸ μυστήριό τῆς πραγματικότητας σὰν λειτουργίας τῆς ψυχῆς — αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀντιπαράθεση εἶναι τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὤμεγα κάθε ψυχαναλυτικῆς γνώσης.

Ὅπως κι' ἂν εἶναι, ἡ ἐκλογή ἐνὸς καλλιτέχνη γιὰ νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο ἐνὸς μεγάλου ἐπιστήμονα, ἔχει κάποια σημασία καὶ γιὰ τοὺς δύο. Πρῶτα-πρῶτα, συνάγει κανεὶς ἀπ' αὐτὴν κάποια σχέση ἀνάμεσα στὸ μεγαλοφυῆ ἄνθρωπο πού τιμοῦμε τώρα, καὶ στὸν κόσμον τῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας· καὶ δεύτερον, ἡ ἐκλογή αὐτὴ ἐμφανίζει τίς ἰδιάζουσες σχέσεις ἀνάμεσα στὸ συγγραφέα καὶ στὸ ἐπιστημονικὸ ἐκεῖνο πεδίο, πού δηλωμένος καὶ ἀναγνωρισμένος δάσκαλος καὶ δημιουργός του εἶναι ὁ ἄλλος. Τὸ μοναδικὸ λοιπὸν κι' ἀξιοπαρατήρητο πᾶνω σ' αὐτὴ τὴ στενὴ ἐμοιβαία σχέση εἶναι, ὅτι τόσον καιρὸ ἔμεινε μὴ συνειδητὴ — ἔμεινε δηλαδὴ σ' ἐκεῖνη τὴν περιοχὴ τῆς ψυχῆς πού μάθαμε νὰ τὴν ὀνομάζουμε «τὸ μὴ συνειδητό», σ' ἕνα βασίλειο πού ἡ ἀνακάλυψη κι' ἡ ἐξερεύνησή του, ὅπως κι' ἡ κατάκτησή του γιὰ χάση τῆς ἀνθρωπότητας, ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τὸ ἔργο καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς σοφῆς μεγαλοφυΐας, πού τὴ φῆμη τῆς γιορτάζουμε. Ἡ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ φιλολογία καὶ στὴν ψυχανάλυση ἦταν ἀπὸ πολὺν καιρὸ γνωστὴ καὶ στὰ δύο μέρη. Ἡ ἐπίσημη ὅμως σημασία αὐτῆς τῆς ὥρας βρίσκεται, γιὰ τὰ δικά μου τουλάχιστον τὰ μάτια καὶ γιὰ τὸ προσωπικὸ μου αἶσθημα, στὸ ὅτι ἀπόψε συντελεῖται ἡ πρώτη ἐπίσημη συνάντηση ἀνάμεσα στὶς δύο σφαῖρες, βρίσκεται στὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ἐπίδειξη τῆς συγγενείας τους.

Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἡ βαθειὰ συμπάθεια ἀνάμεσα στὶς δύο σφαῖρες ὑπῆρχε γιὰ πολὺν καιρὸ, ἀπαρατήρητη. Πραγματικά,

* Ὁμιλία πού ἔκαμε ὁ Τόμας Μάνν στὶς 9 Μαΐου 1936, σ' ἕναν ἑορτασμὸ πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴ Βιεννέζικη Ἀκαδημαϊκὴ Ἐνωση Ἱατρικῆς Ψυχολογίας γιὰ τὴν ὀγδοηκοστὴ ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Φρόντ.

ξέρουμε ὅτι ὁ Ζίγκμουντ Φρόντ, τὸ ἰσχυρὸ αὐτὸ πνεῦμα ποῦ πρὸς τιμὴν του ἔχουμε συγκεντρωθεῖ, θεμελιωτῆς τῆς ψυχανάλυσης σὰν γενικῆς ἐρευνητικῆς μεθόδου καὶ σὰν θεραπευτικῆς τεχνικῆς, ἐβάδισε στὸ ἀπότομο μονοπάτι μόνος κι' ἀνεξάρτητα, σὰν γιατρός καὶ φυσιοδίφης, χωρὶς νὰ ξέρει πῶς στὴ φιλολογία ὑπῆρχε γι' αὐτὸν πρόχειρη ἐνίσχυση κι' ἐνθάρρυνση. Δὲν ἤξερε τὸ Νίτσε ποῦ, σκορπισμένες στὶς σελίδες του, βρίσκει κανεὶς προειδοποιητικὲς ἀναλαμπές με ἀληθινὰ φροῦντικὴ ἐνορατικότητα· δὲν ἤξερε τὸ Νοβάλις, ποῦ οἱ ρωμαντικοβιολογικὲς φαντασίες του πλησιάζουν σ' ἐκπληκτικὸ βαθμὸ τὶς ἀναλυτικὲς ἀντιλήψεις· δὲν ἤξερε τὸν Κίρκεγκωρντ, ποῦ θάπρεπε νὰ τὸν εἶχε βρεῖ βαθιὰ συμπαθούντα κι' ἐνθαρρυντικὸν με τὸ χριστιανικὸ ζῆλο ποῦ τὸν ἐξωθούσε σὲ ψυχολογικὲς ἀκρότητες· καὶ τέλος δὲν ἤξερε τὸν Σοπενχάουερ, τὸ μελαγχολικὸ συμφωνιοποιὸ μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ ἐνστικτοῦ, ποῦ ἀναζητᾶει τὴν ἀλλαγὴ καὶ τὴ λύτρωση. Πιθανὸν ἔτσι πρέπει νὰ εἶναι. Μὲ τὴν ἀβοήθητη προσπάθειά του, χωρὶς τὴ γνώση καμιάς προηγούμενης διαισθητικῆς ἐπίτευξης, εἶχε ν' ἀκολουθήσει μεθοδικὰ τὴ γραμμὴ τῶν δικῶν του τῶν ἐρευνῶν τὴν προωθητικὴ δύναμη τῆς δραστηριότητάς του πιθανὸν νὰ τὴ μεγάλωνε αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἀνεξαρτησίᾳ του ἀπὸ κάθε εἰδικὸ πλεονέκτημα. Καὶ τὸν σκεπτόμαστε σὰν μονήρη ἄνθρωπο — αὐτὴ ἢ στάση εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ εἰκόνα του ποῦ ἔχουμε σχηματίσει. Μονήρη, με τὴν ἔννοια ποῦ ἔχει ἡ λέξη, ὅπως τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Νίτσε σ' ἐκεῖνο τὸ γοητευτικὸ δοκίμιον «Ποιὸ εἶναι τὸ νόημα τῶν ἀσκητικῶν ἰδανικῶν;», ὅταν χαρακτηρίζει τὸν Σοπενχάουερ σὰν «γνήσιον φιλόσοφον, ἰσορροπημένην διάνοιαν, ἀντρα καὶ γενναῖον ἰππότην, μ' αὐστηρὴν ματιὰ, με τὸ θάρρος τῆς ἴδιας του τῆς δυνάμεως, ἄνθρωπον ποῦ ξέρει νὰ στέκεται μόνος καὶ νὰ μὴν περιμένει τὰ νεύματα ἀνωτέρων ἀξιωματούχων». Μ' αὐτὴ τὴν ὄψη τοῦ ἀντρα καὶ τοῦ γενναίου ἰππότη, ἐνὸς ἰππότη ποῦ στέκεται ἀνάμεσα στὸ θάνατον καὶ στὸ Διάβολον, ἔχω συνηθίσει νὰ εἰκονίζω στὸν ἑαυτὸ μου τὸν ψυχολόγον μας τοῦ μὴ συνειδητοῦ, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποῦ ἡ μορφή του μπήκε στὸ διανοητικὸ μου ὄριζοντα.

Αὐτὸ ἔγινε ἀργά - πολὺ ἀργότερα ἀπ' ὅσο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ περιμένει, ἀν λογαριάσουμε τὸ σύνδεσμον ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμην καὶ στὴν ποιητικὴ καὶ δημιουργικὴ παρόρμησιν γενικὰ καὶ τὴ δική μου ἰδιαίτερα. Ὁ σύνδεσμος, ὁ δεσμὸς ἀνάμεσά τους, εἶναι διττός: συνίσταται πρῶτα-πρῶτα στὴν ἀγάπην τῆς ἀλήθειας, στὴν αἴσθησιν τῆς ἀλήθειας, σὲ μιᾶ εὐαισθησίᾳ καὶ μιᾶ δεκτικότητι γιὰ τὴ γλύκα καὶ τὴν πίκρα τῆς ἀλήθειας, ποῦ ἐκφράζεται πλατιά σὲ μιᾶ ψυχολογικὴ διέγερ-

ση, σὲ μιᾶ ὀπτικὴ διαύγειαν, σὲ τέτλια ἔκτασιν ποῦ ἡ σύλληψιν τῆς ἀλήθειας πραγματικὰ ταυτίζεται σχεδὸν με τὴν ψυχολογικὴ ἀντίληψιν κι' ἀναγνώρισιν. Καὶ δεύτερον, συνίσταται σὲ μιᾶ κατανόησιν τῆς ἀρρώστειας, σὲ μιᾶ κάποια συγγένειαν μαζί της ποῦ ἀντισταθμίζεται με τὸ παραπάνω ἀπὸ μιᾶ βασικὴ ὑγείαν, καὶ σὲ μιᾶ κατανόησιν τῆς παραγωγικῆς τῆς σημασίας.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀγάπην τῆς ἀλήθειας: ἡ βασανισμένη, ἀπὸ ἠθικοὺς περιορισμοὺς διεπόμενη ἀγάπην τῆς ἀλήθειας σὰν ψυχολογίας — ποῦ ἔχει τὴν καταγωγὴν τῆς στὴν ὑπέροχην σχολὴν τοῦ Νίτσε, ὅπου ἡ σύμπτωσιν τῆς «ἀλήθειας» με τὴν «ψυχολογικὴν ἀλήθειαν», τοῦ γνώστη με τὸν ψυχολόγον, εἶναι ἀληθινὰ θαυμαστή. Ἡ περήφανη φιλαλήθειά του, ἡ ἴδια ἢ ἀντίληψίς του γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐντιμότητα, ἡ συνειδητὴ καὶ μελαγχολικὴ ἀφοβία του στὴν ὑπηρεσίαν του, ἡ αὐτογνωσίαν του, ἡ αὐτοσταύρωσίς του — ὅλα αὐτὰ ἔχουν ψυχολογικὴ πρόθεσιν καὶ συσχέτισιν. Ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω τὴ βαθυντικὴν, ἐνισχυτικὴν, διαμορφωτικὴν συνέπειαν ποῦ εἶχε πάντοτε στὶς δυνάμεις μου ἢ γνωριμίαν μου με τὴν ψυχολογικὴν ἀγωνίαν τοῦ Νίτσε. Στὸν «Τόνιο Κρέγκερ» ὁ καλλιτέχνης λέει πῶς εἶναι «ἀρρώστος ἀπὸ γνώσιν». Αὐτὴ εἶναι ἀληθινὴ Νιτσεϊκὴ γλῶσσαν· καὶ ἡ μελαγχολία τοῦ νέου ἀναφέρεται στὸ ἀμλετικὸν στοιχεῖον ποῦ ὑπάρχει στὴ φύσιν τοῦ Νίτσε, ὅπου καθρεφτιζόταν ἡ δική του ἢ φύσιν: μιᾶ φύσιν ποῦ εἶχε κληθῆ στὴ γνώσιν, χωρὶς νὰ εἶναι ἀληθινὰ γεννημένη γι' αὐτήν. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πόνοι κι' οἱ ἀγωνίες τῆς νιότης, ποῦ ἦταν γραφτὸ ν' ἀλαφρῶσουν καὶ νὰ ἡσυχάσουν, καθὼς περνοῦσαν τὰ χρόνια κι' ἔφερναν μαζί τους τὴν ὀριμότητα. Μοῦ ἔμεινε ὁμοῦς ὁ πόθος γιὰ μιᾶ ψυχολογικὴ ἐρμηνείαν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀλήθειας· ἐξακολουθῶ νὰ τίς ἐξισώνω με τὴν ψυχολογίαν καὶ νιώθω τὴν ψυχολογικὴ θέλησιν τῆς ἀλήθειας σὰν ἐπιθυμίαν γιὰ τὴν ἀλήθειαν γενικὰ· ἐξακολουθῶ νὰ ἐρμηνεύω τὴν ψυχολογίαν σὰν ἀλήθειαν, στὴν πιὸ πραγματικὴν καὶ θαρραλέαν σημασίαν ποῦ ἔχει ἡ λέξις. Αὐτὴ τὴν τάσιν μπορεῖ, ὑποθέτω, νὰ τὴν ὀνομάσει κανεὶς νατουραλιστικὴν καὶ νὰ τὴν ἀποδώσει σὲ μιᾶ διαπαιδαγώγησιν στὸ φιλολογικὸν νατουραλισμὸν· ἀποτελεῖ μιᾶ προϋπόθεσιν δεκτικότητος γιὰ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμην τῆς ψυχῆς — μ' ἄλλα λόγια γι' αὐτὸ ποῦ εἶναι γνωστὸ με τὸν ὄρον ψυχανάλυσιν.

Μίλησα γιὰ ἓνα δεύτερον δεσμὸν ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμην καὶ στὴ δημιουργικὴ παρόρμησιν: γιὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀρρώστειας ἢ, ἀκριβέστερα, γιὰ τὴν ἀρρώστειαν σὰν ὄργανον γνώσεως. Κι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀποδώσει στὸ Νίτσε. Ἐκεῖνος ἤξερε καλὰ τί χρωστοῦσε στὴ νοσηρὴν του κατάστασιν καὶ σὲ κάθε του σελίδα φαίνεται νὰ μᾶς διδάσκει ὅτι

βαθύτερη γνώση εἶναι ἀδύνατη χωρὶς τὴν ἐμπειρία τῆς ἀρρώστειας καὶ ὅτι κάθε βελτιωμένη ὑγιεινὴ κατάσταση πρέπει νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀκολουθώντας τὸ δρόμο τῆς ἀρρώστειας. Κι' αὐτὴ ἡ στάση μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὴ δική του τὴν ἐμπειρία· συνδέεται ὁμως μὲ τὴ φύση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου γενικά, ἢ τοῦ δημιουργικοῦ καλλιτέχνη ἰδιαίτερα — ναί, μὲ τὴ φύση τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, πού, τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης εἶναι βέβαια μιὰ ἀκρότατη ἔκφραση. «L'Humanité», λέει ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ, «s'affirme par l'infirmité». Λόγος πού μ' εἰλικρινεῖα καὶ περηφάνεια παραδέχεται τὴ λεπτὴ ἰδιοσυστασία ὅλης τῆς ἀνώτερης ἀνθρωπότητος καὶ κάθε ἀνώτερης παιδείας, ὅπως καὶ τὴν εἰδημοσύνη τους στὴν περιοχή τῆς ἀρρώστειας. Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀποκληθεῖ «das kranke Tier» ἐξ αἰτίας τοῦ φορτίου στενοχωρίας καὶ συγκεκριμένων δυσκολιῶν πού τοῦ ἔχει ἐπιβάλλει ἡ θέση του ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ στὸ πνεῦμα, ἀνάμεσα στὸν ἄγγελο καὶ στὸ κτῆνος. Γιατί λοιπὸν ν' ἀπορεῖ κανεὶς ἐπειδὴ, χρησιμοποιώντας γιὰ μέσο προσεγγίσεως τὴν ἀνωμαλία, κατορθώσαμε νὰ εἰσδύσουμε βαθύτατα μέσα στὸ σκοτάδι τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἐπειδὴ ἡ σπουδὴ τῆς ἀρρώστειας — τῶν νευρώσεων δηλαδὴ — φανερώθηκε σὰν πρώτη τάξεως τεχνικὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἔρευνα;

Ἐκεῖνος πού τελευταῖος θάπρεπε νὰ παραξενευτῆ ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονός, εἶναι ὁ τεχνίτης τοῦ λόγου. Πρὶν ἀπ' αὐτὸ, θὰ μπορούσε νὰ παραξενευτῆ γιατί αὐτός, μὲ τὴν ἰσχυρὴ γενικὴ καὶ ἀτομικὴ του τάση, ἀργησε τόσο πολὺ νὰ καταλάβει τίς στενὲς συμπαθητικὲς σχέσεις πού συνδέουν τὴ δική του τὴν ὑπαρξὴ μὲ τὴν ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα καὶ μὲ τὸ ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ Ζίγκμουντ Φρόνιτ. Αὐτὸν τὸ σύνδεσμο τὸν κατάλαβα μόνο τὸ καιρὸ πού τὸ ἐπίτευγμά του δὲν κρινόταν πιά σὰν ἀπλὴ θεραπευτικὴ μέθοδος, εἴτε ἀναγνωρισμένη εἴτε ἀμφισβητούμενη· τὸν καιρὸ πού, πολὺ πρὶν, εἶχε ξεπεράσει τὴν καθαρὰ ἰατρικὴ σημασία του καὶ εἶχε γίνεῖ μιὰ παγκόσμια κίνηση, πού εἰσχωροῦσε σὲ κάθε ἐπιστημονικὸ πεδίο καὶ σὲ κάθε περιοχὴ τῆς διάνοιας: φιλολογία, ἱστορία τῆς τέχνης, θρησκεία καὶ προϊστορία, μυθολογία, λαογραφία, παιδαγωγικὴ καὶ ὅ,τι ἄλλο — χάρις στὸν ἔμπρακτο καὶ ἐποικοδομητικὸ ζῆλο εἰδικῶν πού ὕψωσαν ἓνα οἰκοδόμημα γενικώτερης ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὸν ψυχιατρικὸ καὶ ἰατρικὸ πυρῆνα. Θὰ ἦταν στ' ἀλήθεια ὑπερβολὴ νὰ πῶ, ὅτι ἐγὼ πῆγα στὴν ψυχανάλυση. Ἡ ψυχανάλυση ἦρθε σ' ἐμένα. Μὲ τὸ φιλικὸ ἐνδιαφέρον πού μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐργάτες τῆς εἶχαν δείξει γιὰ τὰ ἔργα μου — ἀπὸ τὸν «Μικρὸ Κύριο Φρίντε-

μαν» ὡς τὰ μυθιστορήματα «Θάνατος στὴ Βενετία», «Τὸ μαγικὸ βουνό» καὶ «Ἰωσήφ» — ἡ ψυχανάλυση μ' ἔκαμε νὰ καταλάβω ὅτι «ἡμουν κι' ἐγὼ ἀπ' τοὺς δικούς της»· μ' ἔκαμε νὰ διαπιστώσω, ὅπως ἦταν ἴσως σωστό, τίς λανθάνουσες, προσυνειδητὲς συμπάθειές μου· κι' ὅταν ἄρχισα νὰ καταγίνομαι μὲ τὴ φιλολογία τῆς ψυχανάλυσης, ἀναγνώρισα, ντυμένα μὲ τίς ἰδέες καὶ τὴ γλώσσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκρίβειας, πολλὰ πράγματα πού μοῦ ἦσαν ἀπὸ καιρὸ οἰκεία, χάρις στὶς νεανικὲς μου πνευματικὲς ἐμπειρίες.

Θάχετε ἴσως τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ συνεχίσω γιὰ λίγο σ' αὐτὸ τὸ αὐτοβιογραφικὸ ὕφος καὶ νὰ μὴν τὸ θεωρήσετε ἀπρέπεια ἂν μιλάω γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου, ἀντὶ νὰ μιλήσω γιὰ τὸν Φρόνιτ. Γιὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, δὲν τὸν πολυεμπιστεύομαι τὸν ἑαυτὸ μου νὰ μιλήσει περὶ Φρόνιτ. Τί καινούργιο νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ μπορούσα νὰ πῶ; Ἀλλὰ μιλώντας γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου, θὰ μιλῶ προφανέστατα καὶ πρὸς τιμὴν του, μὲ τὸ νὰ σὰς πῶ πόσο ξεχωριστὰ καὶ πόσο βαθιὰ μερικὲς ἐμπειρίες ἀποφασιστικὲς γιὰ τὴν ἐξέλιξή μου μὲ προετοίμασαν γιὰ τὴ φροῦντικὴ ἐμπειρία. Πολλὲς φορές καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἐξομολογήθηκα τὴ βαθεῖα, συγκλονιστικὴ μάλιστα ἐντύπωση πού μοῦ ἔκαμε, τὸν καιρὸ πού ἦμουν νέος, ἡ ἐπαφή μου μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἄρθουρ Σοπενχάουερ, πού γι' αὐτὸν εἶχε τότε στηθῆ ἓνα μνημεῖο στὶς σελίδες τοῦ «Μπούντενμπρουκς». Ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά, στὴν ἀπαισιοδοξία μιᾶς μεταφυσικῆς ἰσχυρότατα κιόλα ἐξοπλισμένης ἀπὸ τὴ φυσικοεπιστημονικὴ πλευρὰ, ἀπάντησα τὸν ἀτρόμητο ζῆλο γιὰ τὴν ἀλήθεια, πού ἀντιπροσώπευε τὴν ἠθικὴ πλευρὰ στὴν ψυχολογία τοῦ μὴ συνειδητοῦ. Αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ, πού βρισκόταν σὲ ἀφανέρωτη ἐπανάσταση ἐνάντια σὲ προαιώνιες πεποιθήσεις, ἐκήρυτε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἐνστίκτου πάνω στὴ διάνοια καὶ στὴ λογικὴ· ἀναγνώριζε τὴ βούληση σὰν πυρῆνα καὶ οὐσιαστικὸ θεμέλιο τοῦ κόσμου καὶ στὸν ἀνθρώπο καὶ σ' ὅλα τὰ δημιουργημένα ὄντα, καὶ τὴ νόηση σὰν συμπτωματικὴ καὶ δευτερεύουσα, σὰν ὑπηρέτ, τῆς βουλήσεως καὶ ἀδύναμο φωτοδότῃ της. Αὐτὰ τὰ κήρυττε ὄχι μὲ κακία, ὄχι μὲ τὸ ἀπάνθρωπο πνεῦμα τῶν σημερινῶν ἀντιπνευματικῶν δογμάτων, ἀλλὰ μὲ τὸν αὐστηρὸν ἔρωτα τῆς ἀλήθειας, χαρακτηριστικὸν τοῦ αἰῶνα πού πολέμησε τὸν ἰδεαλισμὸ ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸ ἰδεῶδες. Ἦταν τόσο εἰλικρινὴς αὐτὸς ὁ δέκατος ἑνατος αἰῶνας, ὥστε — ὅπως τὸ λέει ὁ Ἰψεν — διακήρυξε πῶς τὸ ψέμα, τὰ ζωτικὰ ψέματα, εἶναι ἀπαραίτητα. Ὑπάρχει ὀλοφάνερα τεράστια διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ τὸ νὰ συγκατανεύει κανεὶς σ' ἓνα ψέμα ἀπὸ ἀπλὸ μῖσος γιὰ τὴν ἀλήθεια

και για το πνεύμα και στο να συγκατανεύει στο ψέμα για χάρη αυτού του πνεύματος, με πικρή ειρωνεία και έναγωνία άπαισιοδοξία! Όσο η διαφορά δεν είναι σήμερα ξεκάθαρη για τον καθέναν.

Λοιπόν ο Φρόντ, ο ψυχολόγος του μη συνειδητού, είναι άληθινό τέκνο του αιώνα του Σοπενχάουερ και του Ίψεν — γεννήθηκε στα μισά του. Και πόσο στενά τον συνδέει η επανάστασή του με την επανάσταση του Σοπενχάουερ, όχι μόνο στο περιεχόμενό της, αλλά και στην ηθική της στάση! Του Φρόντ η ανακάλυψη για το μεγάλο ρόλο που παίζει το μη συνειδητό, το «id», στην ψυχική ζωή του ανθρώπου, στάθηκε κι' εξακολουθεί να είναι πρόκληση ενάντια στην κλασσική ψυχολογία, που γι' αυτήν συνειδητό και ψυχή είναι ένα και το ίδιο πράγμα, πρόκληση τόσο επιθετική όσο στάθηκε κάποτε ενάντια στη φιλοσοφική πίστη για τη λογική και τη νόηση το δόγμα του Σοπενχάουερ για τη βούληση. Χωρίς άμφιβολία, ο παλιός οπαδός του έργου «Ο κόσμος σαν βούληση και ιδέα» βρίσκεται σε οικείο περιβάλλον διαβάζοντας το θαυμάσιο δοκίμιο που περιέχεται στο Φρόντ τα «Νέα εισαγωγικά δοκίμια στην ψυχική ανάλυση», με τον τίτλο «Η ανατομία της πνευματικής προσωπικότητας». Το δοκίμιο αυτό περιγράφει τον ψυχικό κόσμο του μη συνειδητού, το «id», με τόσο δυνατά λόγια και είναι ταυτόχρονα τόσο ψυχρά διανοητικό, αντικειμενικό και επαγγελματικό στον τόνο του, όσο αν το είχε γράψει ο ίδιος ο Σοπενχάουερ, για να περιγράψει το σκυθρωπό του βασίλειο της βουλήσεως. «Η περιοχή του id — λέει — είναι το σκοτεινό, απρόσιτο μέρος της προσωπικότητάς μας: το λίγο που ξέρουμε γι' αυτήν, το έχουμε μάθει από τη μελέτη των όνειρων και του σχηματισμού των νευρωτικών συμπτωμάτων». Την περιγράφει σαν ένα χάος, σαν ένα χωνευτήρι έρεθισμών που βράζουν. Κατά τη γνώμη του, το id είναι, ως πούμε, άνοιχτό προς το «σωματικό» και από εκεί δέχεται μέσα του εξαναγκασμούς που βρίσκουν σ' αυτό ψυχική έκφραση — άγνωστο σε ποιο υπόστρωμα. 'Απ' αυτές τις παρορμήσεις δέχεται την ενέργειά του αλλά δεν είναι οργανωμένο, δεν παράγει ομαδική βούληση, παρά μόνο την προσπάθεια για να επιτευχθεί ικανοποίηση των παρορμητικών αναγκών που ενεργούν σύμφωνα με την αρχή της απόλαυσης. Οι νόμοι της σκέψης δεν ισχύουν σ' αυτό και ούτε βέβαια ο νόμος των αντιθέσεων. «Αντιφατικοί διεγερτικοί παράγοντες συνυπάρχουν, χωρίς ν' αλληλοεξουδετερώνονται και χωρίς καν ν' αλληλομειώνονται: το πολύ-πολύ ενώνονται σε «κατά συμβιβασμόν» μορφές, κάτω από τον εξαναγκασμό της ελεγκτικής οικονομίας για την έκλυση της ενέργειας». Καταλαβαίνετε ότι αυτή είναι μία κατάσταση

πού, στην ιστορική πείρα του δικού μας καιρού, μπορεί να πάρει την ύπεροχή πάνω στο «έγώ», σ' ένα ολόκληρο μαγικό «έγώ», χάρη σε μια ηθική πανωλεθρία που παράγεται από τη λατρεία του μη συνειδητού, από την έγκωμιαση του δυναμικού του σαν μοναδικής κινητήριας δύναμης της ζωής, από το συστηματικό δοξασμό του πρωτόγονου και του άλογου. Γιατί το μη συνειδητό, το id, είναι πρωτόγονο, και άλογο, είναι καθαρό δυναμικό. Δεν ξέρει αξίες, δεν ξέρει καλό και κακό, δεν ξέρει ηθική. Δεν ξέρει καν χρόνο, χρονική ροή, επίδραση οποιαδήποτε του χρόνου πάνω στην ψυχική του λειτουργία. «Θυμικοί διεγερτικοί παράγοντες — λέει ο Φρόντ — που ποτέ δεν ξεπέρασαν το id και με έντυπώσεις που έχουν καταπιεσθή στα βάθη του, είναι πραγματικά άκατάλυτοι, έπιζούν τη μιά δεκαετία κοντά στην άλλη, σαν μόλις να είχαν κάμει την εμφάνισή τους. Μόνον αν γίνουν συνειδητοί με την αναλυτική διαδικασία, μπορούν ν' αναγνωριστούν ότι ανήκουν στο παρελθόν, να χάσουν την αξία τους και να γυμνωθούν από το φορτίο ενέργειας που έχουν». Και προσθέτει ότι σ' αυτό κυρίως έγκειται η θεραπευτική δύναμη της αναλυτικής θεραπείας. Καταλαβαίνουμε συνεπώς πόσο αντιπαθητική πρέπει να είναι μιά βαθειά ανάλυση για ένα έγώ μεθυσμένο από τη λατρεία του μη συνειδητού σε σημείο που να βρίσκεται σε κατάσταση υποχθόνιου δυναμικού. Είναι όλοφάνερο και απόλυτα νοητό, ότι ένα τέτιο έγώ έχει κλειστά τ' αυτιά του στην ανάλυση και ότι το όνομα του Φρόντ δεν πρέπει ν' αναφέρεται στην άκουστική του ακτίνα.

Όσο για το ίδιο το έγώ, η κατάσταση του είναι συγκινητική, σχεδόν ανησυχητική. Είναι ένα ξύπνιο, εξέχον και φωτισμένο μικρό τμήμα του id — πάνω-κάτω όπως η Ευρώπη είναι μιά μικρή και ζωηρή έπαρχία της μείζονος 'Ασίας. Το έγώ είναι εκείνο το μέρος του id, που τροποποιήθηκε από την έπαφή του με τον έξωτερικό κόσμο, που είναι εξοπλισμένο για την υποδοχή και τη διατήρηση των διεγερτικών παραγόντων και μπορεί να συγκριθεί με τον ύμνα που περιβάλλει κάθε τμήμα ζωντανής ύλης. Έναργέστατη βιολογική εικόνα. Πραγματικά, ο Φρόντ γράφει έναργέστατη πρόζα, είναι ένας καλλιτέχνης της σκέψης: όπως ο Σοπενχάουερ, κι' όπως εκείνος ένας συγγραφέας ευρωπαϊκής τάξεως. Η σχέση με τον έξωτερικό κόσμο είναι — λέει ο Φρόντ — αποφασιστική για το έγώ, του έγώ αποστολή είναι να αντιπροσωπεύει τον κόσμο στο id, για το δικό του το καλό! Γιατί, αδιάφορο για την ανώτερη δύναμη του έξωτερικού κόσμου, το id, με την τυφλή του προσπάθεια για την ικανοποίηση των ένστικτών του, δε θ' άπόφευγε την καταστροφή. Το

ἐγὼ ἀποκτᾶ ἐπίγνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἔχει μνήμη, κάνει εἰλικρινῆ προσπάθεια γιὰ νὰ ξεχωρίζει τὸ ἀντικειμενικὰ πραγματικὸ ἀπὸ κάθε τί πὺ εἶναι ἔκφυση ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς διεγερτικὲς του πηγές. Τὸ ἰδ τοῦ ἔχει ἐμπιστευθεῖ τὸ μοχλὸ τῆς δράσης· ἀλλ' ἀνάμεσα στὴν παρόρμηση καὶ στὴ δράση ἔχει ἐκεῖνο τοποθετήσῃ τὸ ἐπιβραδυντικὸ στάδιο τῆς στοχαστικῆς λειτουργίας, πὺ στὴ διάρκειά της καλεῖ σὲ βοήθειά του τὴν πείρα κι' ἔτσι κατέχει κάποια ρυθμιστικὴ ὑπεροχὴ πάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης πὺ εἶναι ὑπέρτατος κυβερνήτης μέσα στὸ μὴ συνειδητό, διορθώνοντάς τὴν μὲ μέσο τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ὅμως κι' ἔτσι, τί ἀδύνατο πὺ εἶναι! Σφηνωμένο ἀνάμεσα στὸ μὴ συνειδητό, στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον καὶ σ' αὐτὸ πὺ ὁ Φρόντ ὀνομάζει «ὑπὲρ-ἐγὼ», περνάει μιὰ ζωὴ πολὺ νευρικὴ κι' ἐναγώνια. Τὸ δικὸ του τὸ δυναμικὸ εἶναι μᾶλλον ἀσθενικὸ. Τὴν ἐνέργειά του τὴν παίρνει ἀπὸ τὸ ἰδ καὶ γενικὰ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἐκτελεῖ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου τὶς διαταγές. Εἶναι πρόθυμο νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του σάν ἵππεα καὶ τὸ μὴ συνειδητό σάν ἵππο. Ἀλλὰ πολλές φορές ἵππεύεται αὐτὸ ἀπὸ τὸ μὴ συνειδητό· καὶ παίρνω τὴν ἀδεια νὰ προσθέσω ἐκεῖνο πὺ ἡ ἔλλογη ἠθικὴ του ἐμποδίζει τὸ Φρόντ νὰ τὸ πεί, ὅτι τὸ ἐγὼ σημειώνει μεγαλύτερη πρόοδο μ' αὐτὸ τὸ ἀθέμιτο μέσο.

Ἀλλὰ ἡ περιγραφή τοῦ Φρόντ γιὰ τὸ ἰδ καὶ τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι πανομοιόμορφη ἢ περιγραφή τοῦ Σοπενχάουερ γιὰ τὴ Βούληση καὶ τὴ Διάνοια, δὲν εἶναι μετάφραση τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ τοῦ τελευταίου σὲ ψυχολογία; Ἐκεῖνος λοιπὸν πὺ εἶχε μνηθεῖ στὴ μεταφυσικὴ τοῦ Σοπενχάουερ κι' εἶχε δοκιμάσει τὴν ὀδυνηρὴ ἀπόλαυση τῆς ψυχολογίας, πρέπει νὰ ἦταν ἀναγκαστικὰ γεμάτος ἀπὸ κάποιο αἶσθημα ἀναγνώρισης κι' οἰκειότητας ὅταν, μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τῶν ἐνοίκων, πρωτομπήκε στὰ βασίλεια τῆς ψυχανάλυσης καὶ κύταξε γύρω του.

Κι' ἀνακάλυψε ὅτι ἡ καινούργια του γνώση εἶχε μιὰ παράξενη καὶ ἀναδρομικὴ ἐπίδραση πάνω στὴν παλιά. Ὑστερα ἀπὸ κάποια παραμονὴ στὸν κόσμον τοῦ Φρόντ, πόσο διαφορετικὰ, κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῆς καινούργιας μας γνώσης, ξαναδιαβάζουμε τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Σοπενχάουερ, ἄς πούμε τὸ σπουδαῖο του δοκίμιον «Ὑπερβατικοὶ λογισμοὶ γιὰ τὸ φαινομενικὸ σχέδιον στὴ μοῖρα τοῦ ἀτόμου»! Κι' ἐδῶ ἐτοιμάζομαι νὰ θίξω τὸ βαθύτερον καὶ μυστηριώδες σημεῖον ἐπαφῆς ἀνάμεσα στὸ φυσικοεπιστημονικὸν κόσμον τοῦ Φρόντ καὶ στὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Σοπενχάουερ. Γιατὶ τὸ δοκίμιον πὺ ἀνέφερα, ἕνα θαῦμα βάθους καὶ διεξόδου, ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς. Ἡ γεμάτη ἀπὸ σημασία

καὶ μυστήριον ἰδέαν πὺ ἀνέπτυξε ἐκεῖ ὁ Σοπενχάουερ, εἶναι μὲ λίγες λέξεις αὕτη: Ὅτι, ἀκριβῶς ὅπως σ' ἕνα ὄνειρον, ἡ δικὴ μας ἢ βούληση εἶναι ἐκεῖνη πὺ ἀσυνείδητα μοιάζει σάν ἀδυσώπητη ἀντικειμενικὴ μοῖρα, ἐνῶ κάθε τι σ' αὐτὴν πηγάζει ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους κι' ὁ καθένας μας εἶναι ὁ μυστικὸς σκηνοθέτης τῶν ὀνείρων του, ἔτσι καὶ στὴν πραγματικὴν τὸ μεγάλο ὄνειρον πὺ μιὰ μεμονωμένη οὐσία, ἡ ἴδια ἢ βούληση, ὀνειρεύεται μαζί μ' ὄλους ἐμᾶς — ἢ μοῖρα μας — μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ προϊόν τῶν ἐσώτατων ἑαυτῶν μας, τῶν βουλήσεων μας· καὶ εἴμαστε σ' ἀλήθεια ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι πὺ προκαλοῦμε αὐτὸ πὺ φαίνεται νὰ μᾶς συμβαίνει. Μὲ λίγα μόνον λόγια ἔδωσα ἐδῶ μιὰ ἰδέαν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ δοκίμιου, γιὰτὶ αὐτὲς οἱ εἰκόνες ἔχουν γιὰ φτερά τους τὶς ἰσχυρότερες καὶ συναρπαστικώτερες δυνάμεις ὑποβολῆς. Ἀλλὰ δὲν ἔχει μόνον καθαρὰ ψυχαναλυτικὸν χαρακτήρα, ἀκόμη καὶ στὴν παρουσία τῶν σεξουαλικῶν ἐπιχειρημάτων καὶ παραδειγμάτων, ἢ ὀνειροψυχολογία πὺ καλεῖ σὲ βοήθειά του ὁ Σοπενχάουερ· καὶ ὀλόκληρον τὸ πλέγμα τῶν σκέψεων του εἶναι μιὰ φιλοσοφικὴ προόραση τῶν ἀναλυτικῶν ἀντιλήψεων, σὲ ἐκπληκτικὴ ἔκταση. Γιατὶ, γιὰ νὰ ἐπαναλάβω αὐτὸ πὺ εἶπα στὴν ἀρχὴ, στὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸν κόσμον, ἀνάμεσα στὸ ὄν καὶ στὸ συμβαῖνον, στὴ θεώρηση τοῦ φαινομενικὰ ἀντικειμενικοῦ καὶ τυχαίου σάν ἐπινοήσεως τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς, ἐγὼ βλέπω τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας.

Κι' ἐδῶ μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦν μιὰ φράση πὺ γράφει ὁ Κ. Γ. Γιούνγκ, ἄξιος ἂν καὶ κάπως ἀχάριστος βλαστὸς τῆς Φροῦντιανῆς σχολῆς, στὴ σημαντικὴ εἰσαγωγὴ του στὸ «Θιβητικὸν βιβλίον τῶν νεκρῶν». «Εἶναι — λέει — πολὺ πιὸ ἄμεσον, πιὸ χτυπητό, πιὸ ἐντυπωτικόν, καὶ γι' αὐτὸ πειστικώτερον, νὰ βλέπω πῶς μοῦ συμβαίνει παρὰ νὰ βλέπω πῶς τὸ κάνω». Τολμηρῆ, ἔξω μάλιστα ἀπὸ τὸ μέτρο διαπίστωση, πὺ προδίνει ἀπερίφραστα μὲ πόση ἡρεμία βλέπει μερικὰ πράγματα μιὰ ὀρισμένη ψυχολογικὴ σχολή, πράγματα πὺ κι' ὁ ἴδιος ὁ Σοπενχάουερ τὰ θεωροῦσε ἀντικείμενα ἐξαιρετικὰ παράτολμου λογισμοῦ. Χωρὶς τὸν Φρόντ, θὰ ἦταν νοητὴ αὕτη ἢ ἀφαίρεση τοῦ προσώπου ἀπὸ τὸ «συμβαῖνον» καὶ ἡ διαπίστωση ὅτι στὴν πραγματικὴν εἶναι «ὄν»; Ποτέ! Τοῦ χρωστάει τὰ πάντα. Εἶναι κατάφορτη ἀπὸ ὑποθέσεις, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ νοητὴ, ποτέ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γραφτεῖ, χωρὶς ὄλα ἐκεῖνα πὺ ἔφερε στὸ φῶς ἢ ἀνάλυση, σχετικὰ μὲ τὰ γλιστρήματα τῆς γλώσσας καὶ τῆς πέννας, σχετικὰ μὲ ὄλες τὶς ἀνθρώπινες πλάνες, μὲ τὴν καταφυγὴ στὴν ἀρρώστεια, μὲ τὴν ψυχολογία τῶν ἀτυχημάτων, μὲ τὸν καταναγκασμὸ τῆς αὐ-

τοτιμωρίας —μέ μιὰ λέξη, σχετικὰ μ' ὄλη τὴ μαγικὴ ἐπιστῆμη τοῦ μὴ συνειδητοῦ. Κι' ἀκόμη, ἄλλο τόσο ἀνέφικτη θὰ ἦταν αὐτὴ ἢ πυκνὴ ἀπὸ νόημα φράση τοῦ Γιούνγκ, μαζὶ μὲ τὴν ψυχολογικὴ τῆς περιοχῆ, χωρὶς τὸ ριψοκίνδυνο πρωτοποριακὸ στοχασμὸ τοῦ Σοπενχάουερ. Αὐτὴ εἶναι ἴσως ἡ κατάλληλη ἁστιγμὴ, φίλοι μου, γιὰ νὰ ἐντρυφήσω, μὲ τὴν ἐορταστικὴ αὐτὴ εὐκαιρία σὲ λίγη πολεμικὴ ἐναντία στὸν ἴδιον τὸ Φρόνιτ. Δὲν ἔχει μεγάλη ἐκτίμηση στὴ φιλοσοφία ὁ Φρόνιτ. Ἡ ἐπιστημονικὴ του ἀκρίβεια δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ τὴ θεωρεῖ σὰν ἐπιστῆμη. Τὴν κατηγορεῖ ὅτι φαντάζεται πὼς μπορεῖ νὰ παρουσιάσει μιὰ συνεχῆ καὶ συνεπῆ εἰκόνα τοῦ κόσμου· ὅτι ὑπερτιμᾶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀξία τῶν λογικῶν ἐνεργειῶν· ὅτι παραδέχεται τίς διαισθησθεῖς σὰν πηγὴ γνώσης· καὶ ὅτι παραδίδεται σὲ θετικὰ ψυχιστικὰ τάσεις, μὲ τὸ νὰ πιστεύει στὴ μαγικὴ δύναμη τῶν λέξεων καὶ στὴν ἐπίδραση τῆς σκέψης πάνω στὴν πραγματικότητά. Ἀλλὰ πρέπει ἀπ' αὐτὰς τίς ὑποθέσεις νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει μεγάλη ἰδέα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς; Τὸν ἄλλαξε ποτὲ τίποτ' ἄλλο τὸν Κόσμο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σκέψη κι' ἀπὸ τὸ μαγικὸ τῆς δχημα, τὴ Λέξη; Πιστεύω ὅτι στὴν πραγματικότητά ἡ φιλοσοφία βρίσκεται ἐμπρὸς καὶ πάνω ἀπὸ τίς φυσικὰς ἐπιστῆμες καὶ πὼς κάθε μέθοδος καὶ κάθε ἀκρίβεια ὑπηρετοῦν τίς δικὰς τῆς διαισθησθεῖς καὶ τὴ δικὴ τῆς πνευματικῆ καὶ ἱστορικῆς θέλησης. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, πρόκειται πάντοτε γιὰ τὸ «ὄπερ ἔδει δεῖξαι». Ἡ ἐπιστημονικὴ λύτρωση ἀπὸ τίς ὑποθέσεις εἶναι ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἓνα ἠθικὸ γεγονός. Ἀπὸ πνευματικὴ δὴμος ἀποψη, μπορεῖ νὰ νὰ εἶναι, ὅπως τὸ δηλώνει ὁ Φρόνιτ, μιὰ αὐταπάτη. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ τολήσει περισσότερο αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ νὰ πεῖ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ποτὲ δὲν ἔκαμε μιὰ ἀνακάλυψη χωρὶς νὰ πάρει γι' αὐτὸ ἐξουσιοδότηση κι' ἐνθάρρυνση ἀπὸ τὴ φιλοσοφία.

Ὅλα αὐτὰ τάφερε ἡ κουβέντα. Ἀλλὰ εἶναι μέσα στὴ γενικὴ μου πρόθεση νὰ σταματήσω κάπως περισσότερο στὴν πρόταση πού ἀνέφερα ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Γιούνγκ. Σ' αὐτὸ τὸ δοκίμιο, καθὼς καὶ στὴ γενικὴ μέθοδο πού προτιμᾶ νὰ χρησιμοποιεῖ, ὁ Γιούνγκ ἐφαρμόζει τὴν ἀναλυτικὴ μαρτυρία γιὰ νὰ δημιουργήσει μιὰ γέφυρα ἀνάμεσα στὴ Δυτικὴ σκέψη καὶ στὸν Ἀνατολικὸν ἑσωτερισμό. Κανένας δὲν ἔριξε τόσο δυνατὸ φῶς ὅσο αὐτὸς στὴν ἀντίληψη Σοπενχάουερ - Φρόνιτ πού ὑποστηρίζει ὅτι «ὁ δότης ὄλων τῶν δεδομένων συνθηκῶν ἐδρεύει μέσα μας — ἀλήθεια πού, παρ' ὄλες τίς μαρτυρίες πού βρίσκονται καὶ στὰ μεγαλύτερα καὶ στὰ μικρότερα πράγματα, ποτὲ δὲν γίνεται συνειδητὴ, ἂν καὶ συχνότατα εἶναι ἀναγ-

καῖο, ἀπαραίτητο μάλιστα, νὰ γινόταν συνειδητὴ». Ἔχει τὴ γνώμη ὅτι θὰ χρειαστεῖ μιὰ μεγάλη καὶ δαπανηρὴ ἀλλαγὴ, πρὶν μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε πὼς ὁ κόσμος εἶναι «δοσμένος» ἀπὸ τὴ φύση τῆς ψυχῆς· γιὰτὶ ἡ ζωϊκὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἀγωνίζεται γιὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσει νὰ δεῖ τὸν ἑαυτὸ του σὰν δημιουργὸ τῶν ἰδίων τῶν συνθηκῶν του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Ἀνατολὴ φάνηκε πάντοτε δυνατώτερη ἀπὸ τὴ Δύση στὴν κατάκτηση τῆς ζωϊκῆς μας φύσης καὶ δὲν εἶν' ἀνάγκη νὰ παραξενευτοῦμε ἀκούγοντας ὅτι, μὲ τὴ σοφία τῆς, θεωρεῖ ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ θεοὶ καταλέγονται ἀνάμεσα στίς «δεδομένες συνθήκες» πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ὅτι εἶναι καὶ αὐτοὶ ἓνα μ' ἐκείνη, φῶς κι' ἀντανάκλαση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Αὐτὴ ἡ γνώση πού, σύμφωνα μὲ τὸ «Βιβλίον τῶν Νεκρῶν», δίνεται στὸν πεθαμένο γιὰ νὰ τὸν συνοδεύσει στὸ δρόμο του, εἶναι ἓνα παράδοξο γιὰ τὸ Δυτικὸ μυαλό, γιὰτὶ συγκρούεται μὲ τὴ δικὴ του λογικὴ αἴσθηση, πού κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὸ ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο κι' ἀρνιέται νὰ τ' ἀφήσει νὰ συμπέσουν ἢ νὰ κόμει τὸ ἓνα παράγωγο τοῦ ἄλλου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Εὐρωπαϊκὸς μυστικισμὸς δὲν τίς ἀγνόησε αὐτὰς τίς ἀπόψεις κι' ὁ Angelus Silesius εἶπε:

«Γνωρίζω ὅτι χωρὶς ἐμένα ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει οὔτε στιγμὴ· ἂν ἐγὼ ἀφανιστῶ, πρέπει Ἐκεῖνος νὰ παραδώσει τὸ πνεῦμα». Συνολικὰ ὁμως μιὰ ψυχολογικὴ ἀντίληψη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἰδέα μιᾶς θεότητας πού δὲν εἶναι καθαρὴ συνθήκη, ἀπόλυτη πραγματικότητά, ἀλλὰ εἶναι ἓνα μὲ τὴν ψυχὴ καὶ σφιχτοδεμένη μαζὶ τῆς, πρέπει νὰ εἶναι ἀφόρητη γιὰ τὴ Δυτικὴ θρησκευτικὴ ἀντίληψη — θὰ ἦταν ἰσοδύναμη μὲ ἐγκατάλειψη τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ.

Ὅστος ἡ θρησκεία — ἴσως κι' ἐτυμολογικὰ ἀκόμη — ὑποδηλώνει οὐσιαστικὰ τὴν ὑπαρξὴ κάποιου δεσμοῦ. Στὴ Γένεση γίνεται λόγος γιὰ τὸ δεσμὸ (διαθήκη) ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ στὸν ἄνθρωπο, δεσμὸ πού τὴν ψυχολογικὴ του βάση προσπάθησα νὰ δώσω στὸ μυθολογικὸ μου μυθιστόρημα «Ὁ Ἰωσήφ καὶ οἱ ἀδελφοὶ του». Ἐλπίζω νὰ φανοῦν ἀνεκτικοὶ οἱ ἀκροατὲς μου, ἂν μιλήσω λίγο γιὰ τὸ ἔργο μου· μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάποια δικαιολογία πού τὸ παρεμβάλλω ἐδῶ, αὐτὴ τὴν ὥρα τῆς ἐπίσημης συνάντησης ἀνάμεσα στὴ δημιουργικὴ καὶ τὴν ψυχαναλυτικὴ φιλολογία. Εἶναι παράξενο — κι' ἴσως ὄχι μόνο γιὰ μένα παράξενο — ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ἐπικρατεῖ ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ ψυχολογικὴ θεολογία, πού οἱ διαβασμένοι τὴν ἀποδίδουν στὸν Ἀνατολικὸν ἑσωτερισμό. Αὐτὸς ὁ Ἀβραάμ εἶναι ἀπὸ μιὰ ἀποψη ὁ πατέρας τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνος τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἐγέννησε· οἱ πανίσχυρες ἰδιότητές Του, πού τοῦ τίς ἀναγνωρίζει ὁ Ἀβραάμ, ἦσαν πιθανώτατα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δικό Του

κτῆμα· δὲν ἦταν ὁ Ἀβραάμ ὁ ἐφευρέτης τους· κι' ὡστόσο ἀπὸ μιὰ ἀποψη ἦταν, ἀφοῦ αὐτὸς τὶς ἀναγνώρισε, κι' ἔτσι, μὲ τὸ νὰ τὶς βάλει στὸ νοῦ του, τὶς ἔκαμε πραγματικές. Οἱ πανίσχυρες ιδιότητες τοῦ Θεοῦ — κι' ἔτσι κι' ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς — εἶναι στ' ἀλήθεια κάτι τὸ ἀντικειμενικό, ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ· ἀλλὰ σύγχρονα εἶναι καὶ μέσα του, εἶναι καὶ κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· εἶναι στιγμὲς ποὺ ἡ δύναμη τῆς δικῆς του ψυχῆς δύσκολα ξεχωρίζεται ἀπὸ κείνες, μιὰ συνειδητὴ ἀλληλοδιείσδυση καὶ συγχώνευση γίνεται μεταξύ τους — κι' αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ δεσμοῦ ποὺ ὁ Κύριος συνάπτει τότε μὲ τὸν Ἀβραάμ, σὰν ἐκδηλῆ ἐπιβεβαίωση ἑνὸς ἐσωτερικοῦ γεγονότος. Ὁρίζεται ὅτι ὁ δεσμός γίνεται γιὰ τὸ συμφέρον καὶ τῶν δύο, μὲ σκοπὸ τὸν κοινὸ τους ἐξαγιασμό. Ἡ ἀνθρώπινη καὶ ἡ θεία ἀνάγκη ἀλληλοτυλλίγονται ἐδῶ, ὥσπου γίνεται δύσκολο νὰ πεῖ κανεὶς ἂν ἡ ἀνθρώπινη ἢ ἡ θεία ἔκαμε τὴν ἀρχή. Ὅπως κι' ἂν εἶναι, ἡ τακτοποίηση αὐτὴ φανερώνει ὅτι ἡ ἀγιωσύνη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀγιωσύνη τοῦ Θεοῦ ἀποτελοῦσαν μιὰ διμερῆ λειτουργία, μὲ τὸ ἓνα μέρος στενώτατα δεμένο μὲ τὸ ἄλλο. Γιὰ ποιὸν ἄλλο λόγο — ἀναρωτιέται κανεὶς — νὰ ὑπάρξει καθόλου δεσμός;

Ἡ ψυχὴ σὰν «δότης τοῦ δεδωμένου» — μάλιστα, φίλοι μου, καταλαβαίνω πολὺ καλά ὅτι στὸ μυθιστόρημα αὐτὴ ἡ ἰδέα φτάνει σ' ἓνα βαθμὸ εἰρωνείας, ποὺ δὲν τὸν ἐπιτρέπει οὔτε ἡ Ἀνατολικὴ σοφία, οὔτε ἡ ψυχολογικὴ ἀντίληψη. Ὑπάρχει ὁμοίως κάτι τὸ συναρπαστικὸ σχετικὰ μὲ τὸ μὴ συνειδητὸ καὶ τὴν ἀρμονία ποὺ φανερώθηκε ἀργότερα. Νὰ τὸ ὀνομάσω δύναμη τῆς ὑποβολῆς; Ἀλλὰ ἡ λέξη συμπάθεια θὰ ἦταν καλύτερη: ἓνα εἶδος πνευματικῆς συγγένειας, ποὺ φυσικὰ ἡ ψυχὰνάλυση τὴν κατάλαβε πρὶν ἀπὸ μένα καὶ ποὺ βγήκε ἀπὸ κείνες τὶς προγενέστερες φιλολογικὲς ἀποτιμήσεις ποὺ τὶς χρωστοῦσα σ' αὐτήν. Ἡ τελευταία ἀπ' αὐτὲς ἦταν ἓνα ἀνάτυπο ἀρθροῦ ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ στὸ περιοδικὸ «Imago» καὶ ἦταν γραμμένο ἀπὸ ἓνα Βιεννέζο σπουδαστὴ τῆς Φροῦντιανῆς σχολῆς, μὲ τὸν τίτλο «Ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τῆς παλαιότερης σχολῆς βιογραφίας». Ὁ μᾶλλον στεγνὸς τίτλος δὲν δίνει καμιὰ ἔνδειξη γιὰ τὸ ἀξιόλογο περιεχόμενο. Ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς ὁ παλαιότερος καὶ ἀπλούστερος τύπος βιογραφίας καὶ ἰδιαίτερα οἱ βιογραφίες τῶν καλλιτεχνῶν, ποὺ τὶς ἔθρεψαν καὶ τὶς ἐπηρέασαν ὁ λαϊκὸς θρύλος κι' ἡ παράδοση, ἀφομοιώνουν, ἄς ποῦμε, τὴ ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ γενικὸ εἶδος τῆς συμβατικῆς, τυποποιημένης βιογραφίας, δίνοντας ἔτσι κάτι σὰν καθιέρωση στὴν πολιτεία τους, θεμελιώνοντας τὴ γνησιότητά της καὶ κάνοντάς τὴν ἀθθεντικὴ, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «ὅπως γινόταν πάντα» καὶ τοῦ

«ὅπως ἔχει γραφτεῖ». Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾷ πολὺ τὴν ἀναγνώριση, τοῦ ἀρέσει νὰ βρῆκε τὸ παλιὸ μέσα στὸ καινούργιο, τὸ τυπικὸ μέσα στὸ ἀτομικὸ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀναγνώριση βγάζει ἓνα αἶσθημα οἰκειότητας στὴ ζωὴ ἐνῶ ἂν ἓνα πρᾶγμα τοῦ παρουσιαζόταν σὰν κάτι τὸ ὀλότελα καινούργιο, τὸ μοναδικὸ σὲ χρόνο καὶ διάστημα, χωρὶς καμιὰ δυνατότητα ν' ἀκουμπήσει πάνω στὸ γνωστὸ, τὸ μόνο ποὺ θὰ πετύχαινε θὰ ἦταν νὰ βάλει τὸν ἄνθρωπο σ' ἀμηχανία κι' ἀνησυχία. Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ δοκίμιο, εἶναι τοῦτο: μπορεῖ νὰ τραβηχτεῖ ὅποια δήποτε διαχωριστικὴ γραμμὴ, κοφτὰ καὶ ξεκάθαρα, ἀνάμεσα στὴν τυποποιημένη κατὰ παράδοσιν βιογραφία καὶ στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεμονωμένης προσωπικότητας, μ' ἄλλα λόγια ἀνάμεσα στὸ τυπικὸ καὶ στὸ ἀτομικὸ; Ἐρώτημα ποὺ παίρνει ἀρνητικὴ ἀπάντηση ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ διατύπωσή του. Γιατὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα κρᾶμα ἀπὸ ἀτομικὰ στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τυποποιημένα ἀποθέματα· ἓνα κρᾶμα, ὅπου τὸ ἀτομικὸ, ἄς ποῦμε, σηκώνει ἀπλῶς τὸ κεφάλι του πάνω ἀπ' τὰ τυπικὰ κι' ἀπρόσωπα στοιχεῖα. Πολλὰ ἐξωπροσωπικά, πολλὴ μὴ συνειδητὴ ταύτιση, πολλὰ συμβατικὰ καὶ σχηματικὰ δὲν εἶναι ὡστόσο λιγώτερο ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴν ἐμπειρία ὄχι μόνο τοῦ καλλιτέχνη, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος γενικά. «Πολλοὶ ἀπὸ μᾶς — λέει ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ — ζοῦμε σήμερα ἓνα βιογραφικὸ τύπο, τὸ πεπρωμένο μιᾶς κοινωνικῆς τάξης ἢ μιᾶς σειρᾶς ἢ ἑνὸς ἐπαγγέλματος. Ἡ ἐλευθερία γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος συνδέεται ὀλοφάνερα μ' ἐκείνον τὸ δεσμὸ, ποὺ τὸν ὀνομάζουμε βιωμένην ἰδέαν». Καὶ ὕστερα, γιὰ μεγάλη μου χαρὰ ἀλλὰ σχεδὸν χωρὶς ἐκπληξή μου, ἀρχίζει νὰ παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν «Ἰωσήφ», ποὺ τὸ βασικὸ μοτίβο του — λέει — εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς «βιωμένης ζωῆς», τῆς ζωῆς σὰν διαδοχῆς, σὰν κίνησης πάνω στ' ἀχνάρια τῶν ἄλλων, σὰν συνταύτισης — τέτιας ποὺ τὴν ἀσκεῖ ὁ δάσκαλος τοῦ Ἰωσήφ, ὁ Ἐλιέζερ μὲ κωμικὴ ἐπισημότητα. Γιατὶ σ' αὐτὸν ὁ χρόνος ἔχει μηδενιστεῖ κι' ὅλοι οἱ Ἐλιέζερ τοῦ παρελθόντος μαζεύονται γιὰ νὰ σχηματίσουν τὸν Ἐλιέζερ τοῦ παρόντος, ἔτσι ποὺ αὐτὸς μιλάει σὲ πρῶτο πρόσωπο γιὰ κείνον τὸν Ἐλιέζερ ποὺ ἦταν ὑπηρέτης τοῦ Ἀβραάμ, κι' ἄς μὴν ἦταν ὁ ἴδιος ἄνθρωπος.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι βρῆκα τὴ σειρά τῶν σκέψεων ἀσυνήθιστα πειστικὴ. Τὸ δοκίμιο δείχνει τὸ ἀκριβὲς σημεῖο, ὅπου τὸ ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον περνᾷ καὶ πάει στὸ μυθικὸ. Δείχνει καθαρὰ ὅτι τὸ τυπικὸ εἶναι πραγματικὰ τὸ μυθικὸ κι' ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ «βιωμένο μῦθο» τὸ ἴδιο ὅπως μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ «βιωμένη ζωὴ». Ἀλλὰ ὁ μῦθος στὴ

βιωμένη του ὄψη εἶναι ἡ ἐπικὴ ἰδέα ἢ ἐνσωματωμένη στὸ μυθιστόρημά μου· καὶ εἶναι ὀλοφάνερο γιὰ μένα ὅτι, τὸν καιρὸ πού σὰν μυθιστοριογράφος ἔφυγα ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ἀστοῦ καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ πέρασα στὸ θέμα τοῦ μυθικοῦ καὶ τοῦ τυπικοῦ, ὁ προσωπικός μου σύνδεσμος μὲ τὸ ἀναλυτικὸ πεδίο μπῆκε στὸ ὀξὺ τοῦ στάδιο. Τὸ μυθικὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τόσο γηγενὲς στὴν ψυχανάλυση, ὅσο εἶναι τὸ ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον σὲ κάθε δημιουργικὴ συγγραφή. Ἡ εἰσδοσιή του στὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς εἶναι ταυτόχρονα μιὰ εἰσδοσιή στὴν παιδικὴ ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας στὸ πρωτόγονο καὶ στὸ μυθικὸ. Ὁ Φρόντ μᾶς ἔχει πείσει ὅτι γι' αὐτὸν ὀλοκλήρη ἢ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἢ ἰατρικὴ καὶ ἢ ψυχοθεραπεία ἦσαν ἓνα ἰσόβιο ταξίδι πρὸς τὰ πίσω, γύρω ἀπὸ τὸ πρῶτο νεανικὸ του πάθος γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, γιὰ τὶς ἀρχές τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς — ἓνα ἐνδιαφέρον πού, στὸ κορύφωμα τῆς σταδιοδρομίας του, ξέσπασε σὲ μιὰ λαμπρότατη ἀπόδοσι, στὸ «Τότεμ καὶ Ταμπού». Ἡ λέξη Tiefenpsychologie (ψυχολογία βάθους) ἔχει χρονικὴ σημασία· τὰ πρωτόγονα θεμέλια τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι καὶ πρωτόγονος χρόνος, εἶναι ἐκεῖνες οἱ βαθειές χρονοπηγές ὅπου κατοικεῖ ὁ μῦθος καὶ διαμορφώνει τοὺς ἀρχέγονους τύπους καὶ μορφές τῆς ζωῆς. Γιατί ὁ μῦθος εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς ζωῆς· εἶναι τὸ ἀχρονο σχῆμα, τὸ σεπτὸ καλούπι, πού μέσα του ρέει ἡ ζωὴ ὅταν ἀναταράζει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀπὸ τὸ μὴ συνειδητό. Σίγουρα, ὅταν ἓνας συγγραφέας ἔχει ἀποκτήσει τὴ συνήθεια νὰ κυττάζει τὴ ζωὴ σὰν μυθικὴ καὶ τυπικὴ, τοῦ ἔρχεται μιὰ περίεργη ἐξύψωση τῆς καλλιτεχνικῆς του ἰδιοσυγκρασίας, μιὰ ἀνανέωση τῶν νοητικῶν καὶ διαμορφωτικῶν του δυνάμεων πού, χωρὶς αὐτό, παρουσιάζεται πολὺ ἀργότερα στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς· γιατί, ἐνῶ στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπινου γένους τὸ μυθικὸ εἶναι πρῶτο καὶ ἀρχέγονο στάδιο, στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἓνα στάδιο ὄψιμο καὶ ὄριμο. Τὸ κέρδος εἶναι μιὰ ἐνόρραση μέσα στὴν ὑψηλότερη ἀλήθεια πού ζωγραφίζεται στὸ παρόν· μιὰ γελαστὴ γνώση τοῦ αἰώνιου, τοῦ παντοτινοῦ καὶ τοῦ ἀθνητικοῦ· μιὰ γνώση τοῦ σχήματος πού μέσα σ' αὐτό καὶ σύμφωνα μ' αὐτό ζεῖ τὸ ὑποθετικὸ ἄτομο, χωρὶς νὰ ξέρει, μὲ τὴν ἀπλοϊκὴ του πίστη στὸν ἑαυτὸ του σὰν σὲ κάτι μοναδικὸ στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο, σὲ τί βαθμὸ ἢ ζωὴ του εἶναι ἀπλῆ τυποποιημένη ἐπανάληψη, χωρὶς νὰ ξέρει ὅτι τὸ μονοπάτι του τὸ χάραξαν γι' αὐτὸν ἐκεῖνοι πού τὸ περπάτησαν πρὶν ἀπ' αὐτόν. Ὁ χαρακτήρας του εἶναι ἓνας μυθικὸς ρόλος πού ὁ ἠθοποιός, μόλις ξεβγαλμένος ἀπὸ τὰ βᾶθη στὸ φῶς, τὸν παίζει, μὲ τὴν αὐταπάτη ὅτι εἶναι ρό-

λος δικός του καὶ μοναδικός, πῶς! αὐτός, ἄς ποῦμε, τὸν ἔχει ὁ ἴδιος ἐπινοήσει ὀλοκλήρον, μὲ μιὰ ἀξιοπρέπεια καὶ μιὰ σιγουριά πού δὲν πηγάζει ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη μοναδικὴ του ἀτομικότητα σὲ χρόνο καὶ χῶρο, ἀλλὰ πού αὐτὸς μᾶλλον τὴ δημιουργεῖ μέσα ἀπὸ τὴ βαθύτερη συνείδησή του, γιὰ νὰ ἀναπαρασταθεῖ πάλι κάτι πού κάποτε θεμελιώθηκε καὶ νομιμοποιήθηκε καὶ γιὰ νὰ συμπεριφερθεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ αὐτὸ τὸ κάτι σύμφωνα μὲ τὸ χαρᾶγμένο σχέδιο, γιὰ καλὸ ἢ γιὰ κακό, εὐγενικά ἢ χυδαῖα, ἀλλὰ πάντως σύμφωνα μὲ τὸ εἶδος του. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς, ἂν τὴν ὑπαρξὴ του τὴν ἀποτελοῦσε μόνο τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ παρόν, δὲν θὰ ἤξερε καθόλου πῶς νὰ συμπεριφερθεῖ· θὰ τᾶχανε, θὰ πεφτε σὲ ἀμηχανία, δὲ θὰ εἶχε σιγουριά στὴν αὐτοθεώρησή του, δὲ θὰ ἤξερε μὲ ποῖο πόδι νὰ ξεκινήσει ἢ τί λογιῆς ἐκφραση νὰ δώσει στὴν ὄψη του. Ἡ ἀξιοπρέπεια κι' ἡ σιγουριά του βρίσκονται, ὀλοτελα ἀσυνείδητα, στὸ γεγονός ὅτι μαζί του κάτι τὸ ἀχρονο ξαναβγήκε στὸ φῶς κι' ἔγινε παρόν· εἶναι μιὰ μυθικὴ ἀξία, πού ἦρθε νὰ προστεθεῖ στὸν φτωχὸν χωρὶς αὐτὴ κι' ἀνάξιο μεμονωμένο χαρακτηριστῆρα· εἶναι μιὰ ἀξία γηγενῆς, γιατί ἡ καταγωγή της βρίσκεται στὸ μὴ συνειδητό.

Τέτια εἶναι ἡ ματιὰ πού ρίχνει στὰ γύρω του φαινόμενα ὁ καλλιτέχνης μὲ τὸ μυθικὸ προσανοτολισμὸ — μιὰ εἰρωνικὴ κι' ὑπεροπτικὴ ματιὰ, καθὼς μπορείτε νὰ δεῖτε γιατί ἡ μυθικὴ γνώση ἐδρεύει στὸν παρατηρητὴ κι' ὄχι σ' ἐκεῖνο πού παρατηρεῖ. Ἀλλ' ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μυθικὴ ἀποψη θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ὑποκειμενικὴ· ὅτι θὰ μπορούσε νὰ περάσει καὶ νὰ μπεῖ στὸ ἐνεργὸ ἐγὼ κι' ἐκεῖ ν' ἀποκτήσει συνείδηση, περήφανη καὶ σκοτεινὴ κι' ὥστόσο χαρούμενη συνείδηση τοῦ ὅτι ἐπανερχεται περιοδικά κι' ὅτι εἶναι τυπικὴ· ὅτι θὰ μπορούσε νὰ γιορτάσει τὸ ρόλο τῆς καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀξία τῆς ἀποκλειστικῆς μὲ τὴ γνώση πῶς εἶναι μιὰ καινούργια ἐνσάρκωση τοῦ κατὰ παράδοσιν πάνω στὴ γῆ. Θᾶλεγε κανεῖς, ὅτι μόνον ἓνα τέτιο φαινόμενο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ «βιωμένος μῦθος»· οὔτε θᾶπρεπε νὰ νομίσουμε πῶς εἶναι κάτι καινούργιο ἢ ἀγνωστο. Ἡ ζωὴ μέσα στὸ μῦθο, ἢ ζωὴ σὰν μιὰ ἄγια ἐπανάληψη, εἶναι μιὰ ἱστορικὴ μορφή ζωῆς, γιατί ἔτσι ζοῦσε ὁ ἄνθρωπος τῶν παλιῶν καιρῶν. Ἐνα παράδειγμα εἶναι ἡ μορφή τῆς Αἰγύπτιας Κλεοπάτρας, πού εἶναι ἢ Ἰστάρ, ἢ Ἀστάρτη, ἢ Ἀφροδίτη ἢ ἴδια. Ὁ Μπαχόφεν, στὴν περιγραφή πού ἔχει κάμει γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Βάκχου, γιὰ τὴ Διονυσιακὴ θρησκεία, θεωρεῖ τὴν Αἰγύπτια βασίλισσα σὰν τὴν τέλεια εἰκόνα μιᾶς Διονυσιακῆς stimulus (διεγέρτριας)· καί, σύμφωνα μὲ τὸν Πλού-

ταρχο, πολὺ περισσότερο ἢ πνευματικὴ ἐρωτικὴ τῆς καλλιέργεια, παρὰ τὰ φυσικά τῆς θέλητρα, ἦταν ἐκείνη ποὺ τῆς ἔδινε τὸ δικαίωμα ν' ἀντιπροσωπεύει τὸ θηλυκό, ὅπως εἶχε ἐξελιχθεῖ στὴ γῆϊνη ἐνσωμάτωση τῆς Ἀφροδίτης. Ἀλλὰ ὁ χαρακτήρας τῆς σάν Ἀφροδίτης, ὁ ρόλος τῆς σάν Ἀθώρ-Ἴσιδος, δὲν εἶναι μόνον ἀντικειμενικός, δὲν εἶναι μόνον ἢ πραγματεία τῆς Κλεοπάτρας ἀπὸ τὸν Πλούταρχο ἢ τὸν Μπαχόφεν ἦταν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ὑποκειμενικῆς τῆς ὑπαρξῆς — τὸν ἔζησε αὐτὸν τὸ ρόλο. Αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ δοῦμε ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ πέθανε: ὑποτίθεται πὼς αὐτοκτόνησε, βάζοντας μιὰ ὄχια τοῦ εἶδους «ἀσπίς» πάνω στὸν κόρφο τῆς. Ἀλλὰ ἢ ὄχια εἶναι τὸ φίδι τὸ οἰκεῖο τῆς Ἰσθάρ, τῆς Αἰγύπτιας Ἴσιδος, ποὺ τὴν παρασταίνουν ντυμένη με ἐσθῆτα ἀπὸ λέπια καὶ ὑπάρχει κι' ἓνα ἀγαλμα τῆς Ἰσθάρ, ποὺ κρατεῖ μιὰ ὄχια στὸν κόρφο τῆς. Ὡστε λοιπὸν, ἂν ὁ θάνατος τῆς Κλεοπάτρας ἦρθε ὅπως τὸν παρουσιάζει ὁ θρύλος, ὁ τρόπος τοῦ ἦταν μιὰ ἐκδήλωση τοῦ μυθικοῦ ἐγὼ τῆς. Κι' ἀκόμη, δὲν υἱοθέτησε ἢ Κλεοπάτρα τὴ γερακοκαλύπτρα τῆς θεᾶς Ἴσιδος, δὲ στολιζόταν με τὰ ἐμβλήματα τῆς Ἀθώρ, με τὰ κέρατα τῆς ἀγελάδας ποὺ ἀνάμεσά τους εἶχαν τὴν ἡμισέληνο; Τὰ δύο τῆς παιδιὰ ποὺ ἀπόκτησε ἀπὸ τὸ Μάρκο Ἀντωνίω, δὲν τὰ ὀνόμασε Ἡλιο καὶ Σελήνη; Καμιὰ ἀμφιβολία πὼς ἦταν στ' ἀλήθεια μιὰ σημαίνουσα μορφή — σημαίνουσα με τὴν ἀρχαία ἔννοια τῆς λέξης — πὼς ἤξερε καλὰ ποιὰ ἦταν καὶ σὲ ποιᾶς τ' ἀχνάρια βιάδιζε!

Τὸ ἐγὼ στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἢ αὐτεπίγνωσή του ἦσαν διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ δικά μας, λιγώτερο ἀποκλειστικά, λιγώτερο ξεκάθαρα ὀρισμένα. Τὸ ἐγὼ ἦταν, ὡς ποῦμε, ἀνοιχτὸ στὸ πίσω τοῦ μέρος· δεχόταν πολλὰ ἀπὸ τὸ παρελθὸν καί, με τὸ νὰ τὰ ἐπαναλαμβάνει, τοὺς ξανάδινε τὴν ιδιότητα τοῦ παρόντος. Ὁ Ἰσπανὸς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων Ortega y Gasset τὸ διατυπώνει ἔτσι: στὴν ἀρχαιότητα ὁ ἄνθρωπος, πρὶν κάμει κάτι, ἔκανε ἓνα βῆμα πρὸς τὰ πίσω, ὅπως ὁ ταυρομάχος ποὺ κάνει ἓνα πήδημα πίσω, γιὰ νὰ δώσει τὸ θανάσιμο χτύπημα. Ἐρευνοῦσε τὸ παρελθὸν γιὰ νὰ βρεῖ ἓνα καλούπι, ὅπου θὰ μπορούσε νὰ γλυστρήσει ὅπως μέσα σὲ καταδυτικὸ κώδωνα· κι' ἔτσι, μεταμφιεσμένος μαζὶ καὶ προστατευμένος, μπορούσε νὰ ὀρμήσει πάνω στὸ παρὸν πρόβλημά του. Ἔτσι ἢ ζωὴ του ἦταν ἀπὸ μιὰ ἀποψη μιὰ ἀναζωογόνηση, μιὰ ἀρχαίζουσα στάση. Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὴ ἢ ζωὴ με τὴν ὄψη τῆς ἀναζωογόνησης εἶναι ἢ ζωὴ με τὴν ὄψη τοῦ μύθου. Ὁ Ἀλέξανδρος βιάδιζε στ' ἀχνάρια τοῦ Μιλτιάδη· οἱ ἀρχαῖοι βιογράφοι τοῦ Καίσαρα εἶχαν τὴν πεποίθηση, δίκαια ἢ ἄδικα, πὼς ἐκεῖνος ἔπαιρνε γιὰ πρότυ-

πό του τὸν Ἀλέξανδρο. Ἀλλὰ μιὰ τέτια «μίμηση» σήμαινε πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅσα ἐμεῖς ἐννοοῦμε σήμερα μ' αὐτὴ τὴ λέξη. Ἦταν μιὰ μυθικὴ ταύτιση, ἰδιαίτερα οἰκεία στὴν ἀρχαιότητα, ποὺ συνεχίζεται ὅμως σ' ἐνεργὸ κατάσταση γιὰ πολὺν καιρὸ στοὺς νεώτερους χρόνους καὶ εἶναι ψυχικὰ δυνατὸν νὰ παρουσιαστεῖ σ' ὄλες τῆς ἐποχῆς. Πόσο συχνὰ ἔχουμε ἀκούσει ὅτι ἢ μορφή τοῦ Ναπολέοντος ἦταν χυμένη στὸ ἀρχαῖο καλούπι! Ἐκεῖνος λυπόταν, γιὰ τὴ ἢ νοοτροπία τοῦ καιροῦ τὸν ἐμπόδιζε νὰ προβληθεῖ γιὰ γιὸς τοῦ Διὸς Ἀμμωνος, κατὰ μίμηση τοῦ Ἀλέξανδρου. Ἀλλὰ δὲν ἔχουμε λόγο ν' ἀμφιβάλουμε ὅτι — τουλάχιστον στὴν περίοδο τῶν κατορθωμάτων τοῦ στὴν Ἀνατολή — ἔκανε μυθικὴ σύγχυση τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ με τὸν Ἀλέξανδρο ἐνῶ, ὅταν γύρισε τὸ πρόσωπό του πρὸς τὰ δυτικά, λένε πὼς ἐδήλωσε: «Εἶμαι ὁ Καρλομάγνος». Σημειώστε το αὐτό: ὄχι «Μοιάζω με τὸν Καρλομάγνο» ἢ «ἢ θέση μου εἶναι ὅμοια με τοῦ Καρλομάγνου», ἀλλὰ ἀπλοῦστατα: «εἶμαι ἐκεῖνος». Αὐτὴ εἶναι ἢ διατύπωση τοῦ μύθου. Ἡ ζωὴ λοιπὸν — ἢ σημαίνουσα πάντως ζωὴ — ἦταν στοὺς ἀρχαίους καιροὺς ἢ ἀνασύσταση τοῦ μύθου με σάρκα κι' αἷμα· ἀναφερόταν στὸ μῦθο κι' ἔκανε ἐπίκληση τοῦ μύθου· μόνον διαμέσου τοῦ μύθου, με τὴν ἀναφορά στὸ παρελθὸν, μπορούσε ν' ἀποδείξει ὅτι ἦταν γνήσια καὶ σημαίνουσα. Ὁ μῦθος εἶναι ἢ νομιμοποίηση τῆς ζωῆς· μόνον διαμέσου τοῦ μύθου καὶ μέσα σ' αὐτὸν βρίσκει ἢ ζωὴ αὐτογνωσία, κύρωση, καθιέρωση. Ἡ Κλεοπάτρα στάθηκε συνεπῆς στὸ χαρακτηριστὴρα τῆς σάν Ἀφροδίτης, ἀκόμη καὶ στὸ θάνατο — καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ ζήσει καὶ νὰ πεθάνει πιὸ σημαντικὰ ἢ πιὸ ἄξια, παρὰ μέσα στὴν τελετουργία τοῦ μύθου; Φτάνει νὰ θυμηθοῦμε τὸν Ἰησοῦ καὶ τὴ ζωὴ του, ποὺ τὴν ἔζησε ἔτσι ποὺ νὰ «πληρωθῇ ἢ γραφῆ». Δὲν εἶν' εὐκολο νὰ κάμει κανεὶς διάκριση ἀνάμεσα στὴ δική του ἐπίγνωση καὶ στὶς συμβατικότητες τῶν Εὐαγγελιστῶν. Ἀλλὰ ὁ λόγος Του πάνω στὸ σταυρὸ, κατὰ τὴν ἑνατη ὥρα — «Ἡλί, Ἡλί, λαμὰ σαβαχθανί;» — εἶναι φανερό πὼς δὲν ἦταν καθόλου ἓνα ξέσπασμα ἀπόγνωσης κι' ἀπογοήτευσης, ἀλλ' ἀντίθετα μιὰ ἔξοχη μεσσιανικὴ αὐτεπίγνωση. Γιατὶ ἢ φράση δὲν εἶναι πρωτότυπη οὔτε εἶναι αὐθόρμητη ἀναφώνηση. Βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ψαλμοῦ ΚΒ', ποὺ εἶναι ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ἀναγγελία τοῦ Μεσσία. Ὁ Ἰησοῦς ἔκανε μνεῖα ἐνὸς χωρίου καὶ ἢ μνεῖα σήμαινε: «Ναί, Ἐγὼ εἶμαι!» Τέτιαν ἀκριβῶς μνεῖα ἔκαμε κι' ἢ Κλεοπάτρα, ὅταν ἔβαλε τὴν ὄχια στὸ στήθος τῆς γιὰ νὰ πεθάνει· καὶ πάλι ἢ μνεῖα σήμαινε: «Ναί, ἐγὼ εἶμαι!».

Ἄς ἐξετάσουμε γιὰ μιὰ στιγμή τὴ λέξη «τελετουργία», ποὺ χρησιμοποίησα σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἡ χρῆση τῆς εἶ-

ναι συγγνωστή, ἂν μὴ καὶ σωστή. Γιατὶ ἡ ζωὴ μέσα στὸ μῦθο, ἡ ζωὴ, ἄς ποῦμε, σὰν μνεῖα προλεχθέντων, εἶναι ἓνα εἶδος τελετουργίας κατὰ τοῦτο: ὅτι κάνει τὸ παρελθὸν παρόν, ὅτι καταντάει θρησκευτικὴ πράξη, ἐκτέλεση μιᾶς προδιαγεγραμμένης διαδικασίας ἀπὸ ἓναν ἱεραργό: καταντάει νὰ εἶναι μιὰ γιορτὴ. Γιατὶ ἡ γιορτὴ εἶναι μιὰ ἐπέτειος, μιὰ ἀνανέωση τοῦ παρελθόντος στὸ παρόν. Κάθε Χριστούγεννα, τὸ κοσμοσωτήριον Νήπιον ξαναγεννιέται στὴ γῆ, γιὰ νὰ ὑποφέρει, νὰ πεθάνει καὶ νὰ ἀναστηθεῖ. Ἡ γιορτὴ εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ χρόνου, ἓνα γεγονός, ἓνα ἐπίσημο ἀφήγημα, ποῦ ἐκτελεῖται σύμφωνα μ' ἓνα προαιώνιον τυπικὸ τὰ γεγονότα ποῦ περιλαμβάνει, δὲν γίνονται γιὰ πρώτη φορά, ἀλλὰ τελετουργικά, σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο.

Κατορθώνει νὰ πάρει θέση στὸ παρόν, ὅπως τὸ κατορθώνουν οἱ γιορτές, μὲ τὸ νὰ ξαναγυρίζουν στὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ μὲ τὶς φάσεις καὶ τὶς ὥρες τοὺς ποῦ ἀκολουθοῦν χρονικά ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, ὅπως εἶχαν κάμει στὴν ἀρχικὴ ἐπέλευση τοῦ γεγονότος. Στὴν ἀρχαιότητα, κάθε γιορτὴ ἦταν οὐσιαστικὰ μιὰ δραματικὴ παράσταση, μιὰ «μάσκα» ἦταν ἡ σκηνοθετικὴ ἀναπαράσταση, μὲ ἱερεῖς γιὰ ἠθοποιούς, ἱστορικῶν σχετικῶν μὲ τοὺς θεοὺς — ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ ζωὴ καὶ τὰ πάθη τοῦ Ὀσiri. Ὁ χριστιανικὸς Μεσαίωνας εἶχε τὰ θεατρικὰ του «μυστήρια», μὲ οὐράνιο κι' ἐπίγειο κόσμον καὶ μὲ τὰ μαρτύρια τῆς Κόλασης—ἀκριβῶς ὅπως ἔχουμε τέτιο ἔργο ἀργότερα, στὸν «Φάουστ» τοῦ Γκαίτε· εἶχε καὶ τὴν ἀποκριάτικη φάρσα του, τὸ λαϊκὸ του μιμόδραμα. Τὸ μάτι τοῦ καλλιτέχνη βλέπει τὴ ζωὴ μὲ μυθικὴ ὀπτικὴ λόξωση, πρᾶγμα ποῦ τὴν κάνει νὰ μοιάζει σὰν φάρσα, σὰν θεατρικὴ παράσταση κάποιας γιορτῆς σβησμένης ἀπ' τὸ χρόνο, σὰν ἐπικὸ ἔργο τοῦ εἶδους «Πῶντες καὶ Τζιούντυ», ὅπου νευρόσπαστα ποῦ παρασταίνουν μυθικοὺς χαρακτήρες, ξετυλίγουν μιὰ ὑπόθεση ποῦ ἔρχεται ἀπὸ περασμένους καιροὺς καὶ πότε-πότε παρουσιάζεται σ' ἓνα κωμικὸ παιχνίδι. Ἄλλο δὲ λείπει, παρὰ αὐτὴ ἡ μυθικὴ ὀπτικὴ λόξωση νὰ περάσει στὸ ἄλλο μέρος καὶ νὰ γίνῃ ὑποκειμενικὴ στοὺς ἴδιους τοὺς ἐκτελεστές, νὰ γίνῃ ἐορταστικὴ καὶ μυθικὴ ἐπίγνωση ρόλου καὶ ἔργου, γιὰ νὰ παραχθεῖ ἓνα ἐπικὸ ποίημα σὰν ἐκεῖνο ποῦ βρίσκεται στὸν πρῶτον τόμον τῆς σειρᾶς «Ὁ Ἰωσήφ καὶ οἱ ἀδελφοὶ του» καὶ εἰδικὰ στὸ κεφάλαιο «Τὸ μεγάλο τέχνασμα». Ἐκεῖ μιὰ περιοδικὰ ἐπαναλαμβανόμενη φάρσα παίζεται κωμικοτραγικὰ ἀπὸ πρόσωπα, ποῦ ὅλα ξέρουν σὲ ποιῶν τὰ ἀχνάρια βαδίζουν — τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ Ἡσαῦ καὶ τοῦ Ἰακώβ — καὶ ποῦ ἐκτελοῦν τὴ σκληρὴ καὶ χοντρά κωμικὴ ἱστορία τοῦ πῶς ὁ Κόκκινος Ἡσαῦ σέρνεται ἀπὸ τὴ μύτη καὶ χά-

νει τὰ πρωτοτόκιά του, πρᾶγμα ποῦ διασκεδάζει ἐξαιρετικὰ ὄλους τοὺς παριστάμενους. Εἶναι κι' ὁ Ἰωσήφ ἓνας τέτιος τελεουργὸς τῆς ζωῆς· μὲ χαριτωμένες μυθολογικὰ ἀγυρτεῖες παίζει αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸ μῦθο τοῦ Ταμμούζ - Ὀσiri, κάνοντας νὰ διαδραματισθεῖ ξανά ἡ ἱστορία τοῦ τεμαχισμένου, θαμένου κι' ἀναστημένου θεοῦ, παίζοντας τὸ ἐορταστικὸ του παιχνίδι μ' ἐκεῖνο ποῦ, μυστικὰ καὶ μὲ μυστηριώδη τρόπο, διαμορφώνει τὴ ζωὴ μὲς ἀπ' τὰ ἴδια του τὰ βᾶθη—μὲ τὸ μὴ συνειδητό. Τὸ μυστήριον τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογοῦ — ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ δότης ὄλων τῶν δεδομένων συνθηκῶν — γίνεται στὸν Ἰωσήφ εὐκολο, παιχνιδιάρικο, χαρωπὸ, σὰν μιὰ τέλεια καλλιτεχνικὴ παράσταση ἀπὸ ἓναν ξιφομάχο ἢ ἓναν ταχυδακτυλοουργό. Ἀποκαλύπτει τὴν παιδικὴν φύσιν — κι' ἡ λέξις ποῦ χρησιμοποίησα προδίνει πόσον κοντὰ μείναμε στὸ θέμα τοῦ ἀποψινοῦ ἐορτασμοῦ, κι' ἄς φάνηκε πῶς ἀπομακρυνθήκαμε τόσο πολὺ.

Ὁ παλιμπαιδισμὸς — μ' ἄλλα λόγια ἡ ὀπισθοχώρησις πρὸς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν — τί ρόλον παίζει σ' ὄλων μας τὴ ζωὴ αὐτὸ τὸ γνήσιον ψυχαναλυτικὸ στοιχεῖον! Τί μεγάλο μερίδιον ἔχει στὴ διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, δρώντας, στ' ἀλήθειαν, μὲ τὸν τρόπο ποῦ περιέγραψα: σὰν μυθικὴ συνταύτισις, σὰν ἐπιβίωσις, σὰν βᾶδισμα σ' ἀχνάρια ποῦ ἔχουν ἀφήσει ἄλλοι! Ὁ δεσμὸς μὲ τὸν πατέρα, ἡ μίμησις τοῦ πατέρα, τὸ παιχνίδι τοῦ «εἶμαι πατέρας» καὶ ἡ μεταφορὰ σὲ εἰκόνας πατροῦποκατάστασις ἀνώτερου καὶ περισσότερο ἐξελιγμένου τύπου — πόσον αὐτὰ τὰ παιδιὰτικὰ χαρακτηριστικὰ ἐπενεργοῦν ἐπάνω στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τὴ σημαδεύουν καὶ τὴ διαμορφώνουν! Μεταχειρίζομαι τὴ λέξιν «διαμορφώνω», γιὰτι γιὰ μένα, σοβαρώτατα, τὸ πιὸ χαρωπὸ, τὸ πιὸ τερπνὸ στοιχεῖον σ' αὐτὸ ποῦ ὀνομάζουμε ἀνατροφή (Bildung), στὴ διαμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ δυνατὴ ἐπίδρασις θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης, αὐτὴ ἡ παιδιὰτικὴ ταύτισις μὲ μιὰ πατρικὴ εἰκόνα, διαλεγμένη ἀπὸ βαθειὰ ψυχικὴ συγγένεια. Ἰδιαιτέρα ὁ καλλιτέχνης, ἓνα ὄν συγκινητικὰ παιδιὰτικο καὶ κυριευμένο ἀπὸ παιχνιδιάρικη διάθεσις μπορεῖ νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὴ μυστηριώδη κι' ὥστόσο ὀλοφάνερη ἐπίδρασις τῆς τέτιας παιδιὰτικης μίμησις ἐπάνω στὴ δικὴν του ζωὴν, στὴν παραγωγικὴ κατεύθυνσιν τῆς σταδιοδρομίας του, ποῦ στὸ κάτω-κάτω δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ ἐπανεμψύχωσιν τοῦ ἥρωα κάτω ἀπὸ πολὺ διαφορετικὰς χρονικὰς καὶ προσωπικὰς συνθήκας καὶ μὲ πολὺ διαφορετικὰ, ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι, παιδικὰ μέσα. Ὁ imitatio Γκαίτε, μὲ τὶς περιόδους τοῦ «Βέρθερ» καὶ τοῦ «Βίλχελμ Μάιστερ», μὲ τῆς γεροντικῆς του ἡλικίας τὴν περίοδο

τοῦ «Φάουστ» καὶ τοῦ «Ντιβάν», εἶναι καὶ πάλι ἱκανὸς νὰ διαμορφώσει καὶ νὰ διαπλάσει μυθικὰ τὴ ζωὴ ἑνὸς καλλιτέχνη — πού ξεπετιέται ἀπὸ τὸ μὴ συνειδητὸ του κι' ὥστόσο περνάει παιχιδιάρικα — ὅπως εἶναι τοῦ καλλιτέχνη τὸ ἴδιωμα — σὲ μιὰ χαμογελαστή, παιδιάτικη καὶ βαθειὰ ἐπίγνωση.

Ὁ Ἰωσήφ τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ἕνας καλλιτέχνης, πού παίζει μὲ τὴ δική του τὴν imitatio dei πάνω στὴ χορδὴ τοῦ μὴ συνειδητοῦ· καὶ δὲν ξέρω πῶς νὰ ἐκφράσω τὰ αἰσθήματα πού με κατέχουν — κάτι σάν χαρούμενη μαντικὴ αἴσθηση τοῦ μέλλοντος — ὅταν παραδίδομαι σ' αὐτὴ τὴν ἐνθάρρυνση τοῦ μὴ συνειδητοῦ γιὰ νὰ παίξει, γιὰ νὰ καταστεῖ γόνιμο σὲ σοβαρὸ καρπὸ, σὲ μιὰ ἀφηγηματικὴ συνάντηση ψυχολογίας καὶ μύθου, πού εἶναι ταυτόχρονα κι' ἕνας ἐορτασμὸς τῆς συνάντησης ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ στὴν ἀνάλυση.

Καὶ τώρα αὐτὴ ἡ λέξη «μέλλον». Τὴ μεταχειρίστηκα στὸν τίτλο τῆς ὀμιλίας μου, γιὰτὶ αὐτὴ τὴν ἰδέα, τὴν ἰδέα τοῦ μέλλοντος, προτιμῶ ἀθελά μου νὰ συνδέσω μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Φρόντ. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα πού μιλάγα, ἀναρωτιόμουν μὴν ἔγιναι ἔνοχος γιὰ κάποιαν αἰτία σύγχυσης· ἀναρωτιόμουν μήπως — ἀπὸ τὰ ὅσα εἶπα ὡς τώρα — δὲ θὰ ἦταν καλύτερος ἕνας τίτλος σάν αὐτόν: «Ὁ Φρόντ καὶ ὁ μῦθος». Κι' ὥστόσο μᾶλλον ἐπιμένω στὸ συνδυασμὸ τοῦ ὀνόματος μὲ τὴ λέξη καὶ θὰ ἤθελα νὰ δικαιολογήσω καὶ νὰ ξεκαθαρίσω τὴ σχέση του μ' αὐτὰ πού εἶπα ὡς τώρα. Τολμῶ νὰ πιστεύω ὅτι σ' ἐκεῖνο τὸ μυθιστόρημα τὸ τόσο συγγενικὸ μὲ τὸ Φρόνττιανὸ κόσμο, πού κάνει τὸ φῶς τῆς ψυχολογίας νὰ παίζει πάνω στὸ μῦθο, βρίσκονται κρυμένοι σπόροι καὶ στοιχεῖα μιᾶς καινούργιας κι' ἐπερχόμενης ἀντίληψης τοῦ ἀνθρωπισμοῦ μας. Καὶ μὲ ὄχι λιγώτερη βεβαιότητα πιστεύω, ὅτι στὸ ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ Φρόντ θ' ἀναγνωρίσουμε μιὰ μέρα τὸ θεμέλιο λίθο γιὰ τὸ χτίσιμο μιᾶς καινούργιας ἀνθρωπολογίας καὶ μ' αὐτὴν μιᾶς καινούργιας οἰκοδομῆς, πού πολλές τῆς πέτρες συγκεντρώνονται σήμερα — μιᾶς οἰκοδομῆς, πού θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ κατοικία μιᾶς γνωστικώτερης καὶ πιὸ ἐλεύθερης ἀνθρωπότητας. Αὐτὸς ὁ λατροψυχολόγος δὲν ἔχω καμιὰ ἀμφιβολία πῶς θὰ τιμᾶται σάν ὁ πρωτοπόρος πρὸς ἕνα μελλοντικὸν ἀνθρωπισμὸ, πού θαμπὰ τὸν μαντεύουμε καὶ πού θὰ γνωρίσει πολλὰ πράγματα ἀγνώστα στὸν παλαιότερον ἀνθρωπισμὸ. Θὰ εἶναι ἕνας ἀνθρωπισμὸς, πού θὰ βρίσκεται σὲ διαφορετικὴ σχέση μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ κατώτερου κόσμου — μὲ τὸ μὴ συνειδητὸ, τὸ id — σὲ μιὰ σχέση τολμηρότερη, πιὸ ἐλεύθερη, πιὸ χάρωπὴ, παραγωγικὴ μιᾶς τέχνης ὀριμότερης ἀπὸ κάθε τέχνη πού

μπορεῖ νὰ φανεῖ στὸ νευρωτικὸ, φοβοκρατούμενο καὶ μισοκρατούμενο κόσμολογίας. Ὁ Φρόντ ἔχει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ σημασία τῆς ψυχανάλυσης σάν ἐπιστήμης τοῦ μὴ συνειδητοῦ θὰ ξεπεράσει στὸ μέλλον κατὰ πολὺ τὴν ἀξία τῆς σάν θεραπευτικῆς μεθόδου. Ἀλλ' ἀκόμη καὶ σάν ἐπιστῆμη τοῦ μὴ συνειδητοῦ, εἶναι μιὰ θεραπευτικὴ μέθοδος, γεμάτη ἀρχοντικὴ μεγαλοπρέπεια, μιὰ μέθοδος πού ὑπερκοιτίζει τὴν ἀτομικὴ περίπτωση. Πέστε το αὐτό, ἀν θέλετε, οὐτοπία τοῦ ποιητῆ· ἀλλὰ στὸ κάτω-κάτω δὲν εἶναι ἀνεδαφικὴ ἢ σκέψη ὅτι τὴ διάλυση τοῦ μεγάλου μας φόβου καὶ τοῦ μεγάλου μας μίσους, τὴ μετατροπὴ τους σὲ μιὰ διαφορετικὴ σχέση μὲ τὸ μὴ συνειδητὸ, πού θὰ εἶναι σχέση περισσότερο καλλιτεχνικὴ, περισσότερο εἰρωνικὴ κι' ὥστόσο ὄχι ἀναγκαστικὰ ἀνευλαβῆς, μπορεῖ νὰ τὴ χρωστάμε μιὰ μέρα στὸ θεραπευτικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἀναλυτικὴ ἀποκάλυψη εἶναι μιὰ δύναμη ἐπαναστατικὴ. Μ' αὐτὴν ἦρθε στὸν κόσμον ἕνας εὐθυμὸς σκεπτικισμὸς, μιὰ δυσπιστία πού ἀφαιρεῖ τὸ προσωπεῖο ἀπ' ὄλες τὶς δολοπλοκίες κι' ἀπ' ὄλες τὶς ὑπεκφυγῆς τῶν ψυχῶν μας. Μιὰ καὶ ξεσηκώθηκε καὶ βρίσκεται ξύπνια, δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴ βάλει νὰ ξανακοιμηθεῖ. Διαποτίζει τὴ ζωὴ, ὑπονομεύει τὴν ὠμὴ τῆς ἀπλοϊκότητα, τῆς ἀφαιρεῖ τὴν ἔνταση τῆς ἴδιας τῆς ἀγνοίας, τῆς ἀφαιρεῖ, ὅς τὸ ποῦμε ἔτσι, τὸ συναισθηματισμὸ, τὴ μολιάζει μὲ τὴν κλίση πρὸς τὴν ὑπεκδήλωση — understatement, ὅπως τὴ λένε οἱ Ἄγγλοι — πρὸς τὴν ξεφούσκωτη μᾶλλον παρὰ πρὸς τὴ φουσκωμένη λέξη, πρὸς τὴ λατρεία πού ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασή της μὲ τὴ μετριοπάθεια, μὲ τὴ μετριοφροσύνη. Μετριοφροσύνη — τί ὠραία λέξη! Στὰ γερμανικὰ (Bescheidenheit) στὴν ἀρχὴ ἦταν σχετικὴ μὲ τὴ γνώση καὶ μόνον ἀργότερα πῆρε τὴν τωρινὴ τῆς σημασία· ἐνῶ ἡ λατινικὴ λέξη ἀπ' ὅπου προέρχεται ἡ ἀγγλικὴ modesty, σημαίνει ἕναν τρόπο ἐνέργειας — μὲ λίγα λόγια, οἱ δυὸ μαζί μᾶς δίνουν τὴν ἔννοια τοῦ γαλλικοῦ savoir faire — νὰ ξέρεις πῶς νὰ ἐνεργεῖς. Νὰ ἐλπίσουμε ὅτι αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ βασικὴ διάθεση ἐκείνου τοῦ εὐθυμώτερου ἀντικειμενικοῦ καὶ εἰρηνικοῦ κόσμου, πού ἴσως ἡ ἐπιστῆμη τοῦ μὴ συνειδητοῦ εἶναι προορισμένη νὰ τὸν φέρει;

Ἡ ἀνάμιξη τοῦ πρωτοποριακοῦ μὲ τὸ λατρικὸ πνεῦμα, πού κάνει αὐτὴ ἡ ἐπιστῆμη, δικαιολογεῖ μιὰ τέτλια ἐλπίδα. Ὁ Φρόντ ὀνόμασε κάποτε αὐτὴ τὴ θεωρία τῶν ὀνείρων «ἕνα κομμάτι ἐπιστημονικῆς νέας γῆς, πού κερδήθηκε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πρόληψης καὶ τοῦ μυστικισμοῦ». Ἡ λέξη «κερδήθηκε» ἐκφράζει τὸ ἀποικιστικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀποικιστικὴν σημασία τοῦ ἔργου του. «Ὁπου ὑπῆρχε id, θὰ ὑ-

πάρξει ἐγώ», λέει ἐπιγραμματικά ὁ Φρόνυτ. Καὶ τὴν ἀνάλυση τὴν ὀνομάζει καλλιερ-
γητικὸ μὶχθο, παρόμοιον μὲ τὴν ἀποξή-
ρανη τῆς Ζούιντερ Ζέε. Στὸ τέλος, τὰ
χαρακτηριστικά τοῦ σεβάσμιου ἀνθρώπου
συγχωνεύονται σχεδὸν μὲ τὰ χαρακτηρι-
στικά τοῦ γκριζομάλλη Φάουστ, ποῦ τὸ
πνεῦμα του τὸν προτρέπει

... τὴ θάλασσα μακρὰ νὰ διώξει ἀπ' τ' ἀκρογιάλι
καὶ στὴν ὑδάτινη ἐρημιὰ σύνορα πῶ στενὰ νὰ βάλει.

(Μετάφραση ἀπὸ τ' ἀγγλικά)

Τόπο στὶς μυριάδες τότε ἀνοίγω,
γιὰ νὰ ζοῦν σὲ μὶχθο λεύτερο δοσμένοι
κι' ὄχι σὲ ξεγνοιασιά τεμπέλικη πεσμένοι.

Τέτιο μελισσολόγι χαρὰ γιομάτος θ' ἀντικρύζω,
ἀνάμεσα σὲ λεύτερους ἀνθρώπους ὄντας
καὶ χῶμα λεύτερο πατώντας.

Οἱ ἐλεύθεροι ἀνθρώποι εἶναι κάποιος
μελλοντικός κόσμος, ποῦ θὰ ἔχει ἐλευθε-
ρωθεῖ ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὸ μῖσος καὶ θὰ
εἶναι ὄριμος γιὰ εἰρήνη.

ΣΤΑΘΗΣ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

